

MEHMET ŞEMSEDDİN GÜNALTAY'IN TARİH-İ EDYAN'INA GÖRE "ÇİN DİNLERİ"

Yrd.Doç.Dr. Ahmet USTA*

1.GİRİŞ

A. MEHMET ŞEMSEDDİN GÜNALTAY'IN HAYATI VE ESERLERİ

a) Hayatı: Hem siyaset, hem de ilim adamı olarak tarihimizde önemli bir yeri olan Günaltay, 1883 yılında Erzincan'a bağlı Kemaliye (Eğin)'de doğmuştur. Babası müderris Ethem Efendi, annesi Saliha Hanım'dır. Üsküdar Ravza-i Terakki Mektebi'ni ve Vefa İdadî'sini bitirmiş, Darümuallimîn-i Âliye'nin fen kolundan da birincilikle mezun olmuştur. Bu arada özel dersler alarak Arapça, Farsça ve Fransızca öğrenmiştir. 1909 yılında Maarif Nezareti tarafından gönderildiği İsviçre'nin Lozan Üniversitesi'nin Tabiyat (Doğa Bilimleri) bölümünü de başarı ile tamamlamıştır.

Yurda döndükten sonra ise, Midilli İdadî'sinde ve İstanbul Gelenbevi İdadî'sinde müdürlük yapmıştır. 1915'te Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde Medeniyet Tarihi, 1917'de Süleymaniye Medresesi'nde Dinler Tarihi, 1919'da Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde İslam Kavimleri Tarihi ve Süleymaniye Medresesi'nde İslam Felsefesi müderrislikleri yapmıştır. 1924 yılında Darülfünun İlahiyat Fakültesi Din-i İslam Tarihi ve Fıkıh Tarihi müderrisliğinin yanı sıra Fakülte Sekreterliği'ne ve bir yıl sonra da, aynı fakültenin Dekanlığına getirilmiştir. 1931'de ise Türk Tarih Kurumu'na üye seçilmiş ve 1941'den ölümüne kadar bu kurumun başkanlığını yapmıştır. Bu arada Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi ve İstanbul üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde ordinaryüs profesör olarak dersler vermiş, öğrenciler yetiştirmiştir.

* Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fak. Dinler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Çok sayıda ilmi eser ve makalenin de yazarı olan Günaltay, ilmi faaliyetlerini devlet ve siyaset adamlığı ile birlikte yürütmüştür. 1915'te İttihat ve Terakki Fırkası'ndan Ertuğrul (Bilecik) mebusu olmuş ve bu görevine 1920'de Meclis-i Mebusan dağılıncaya kadar devam etmiştir. 1923'te de 2. Büyük Millet Meclisi'ne Sivas milletvekili olarak girmiş, Sivas ve ardından da Erzincan milletvekilliğini 1954 yılına kadar sürdürmüştür. Mecliste çeşitli hizmetlerde bulunan Günaltay, meclis başkan vekili olarak da görev yapmıştır.

15 Ocak 1949–22 Mayıs 1950 tarihleri arasında da Türkiye Cumhuriyeti'nin 14. Başbakanı olmuştur.

20 Ekim 1961'de İstanbul'da vefat etmiş, vasiyet üzerine Ankara Cebeci Asri Mezarlığı'na defnedilmiştir.¹

b) Eserleri:

1. Osmanlıca Yazılmış Eserleri:

Fennin En Son Keşfiyatından Telsiz Telgraf, Esir, Mevcat-ı Esîriyye, Röntgen, Radyum, İyotlar, Elektronlar (1912), Hurafattan Hakikate (1916), Tarih-i Edyan (1922), İslâm Tarihi (1922), Mufassal Türk Tarihi (1922-1924, 5 cilt), Maziden Âtiye (1923), İslâm'da Tarih ve Müverrihler (1923)[Bu eser Yüksel Kanar tarafından sadeleştirilerek "İslâm Tarihinin Kaynakları: Tarih ve Müverrihler" adıyla yeniden yayımlanmıştır. (1991)], *Felsefe-i Ūlâ, İsbât-ı Vâcib ve Ruh Nazariyeleri (1923), Müntehap Kıraat (1923), Zulmetten Nura (1925).*

2. Türkçe Yazılmış Eserleri:

Müslümanlığın Çıktığı : Yayıldığı Zamanlarda Orta Asya'nın Umumi Vaziyeti (1933), Mezopotamya-Sümerler, Akadlar, Gutiler, Amurriler, Kassitler, Asurlular, Mittaniler, İkinci Babil İmparatorluğu (1934), Suriye ve Palestin (1934), İbraniler (1936), Türk Tarihinin İlk Devirleri, Uzak Şark, Kadim Çin ve Hind(1937, Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark, Elâm ve Mezopotamya (1937), La decande du Monde Musulman est-Elle Due A L'invasion des Seldjocides (1937), Dil ve Tarih Tezimiz Üzerine Gerekli Bazı İzahlar (Hasan Tankut'la birlikte, 1938), Tarih: Lise I (1939), Yakın Şark II: Anadolu, En Eski Çağlardan Akamenişler İstilasına Kadar (1946), Yakın Şark III: Suriye ve Filistin (1947), İran Tarihi: En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar (1948), Yakın Şark IV: Perslerden Romalılara Kadar: Selevkoslar,

¹ Ayrıntılı bilgi için bakz; Meydan Larousse, "Günaltay", İstanbul 1981, V, 433; Ana Britannica, "Günaltay", İstanbul X, 159-160; Kamil Şahin, "Günaltay Mehmet Şemsettin, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1996, XIV, 286-288.

Nabatiler, Galatlar, Bitinya ve Bergama Krallıkları (1951), Türk Ansiklopedisinde müşâvir ve yazar olarak çalışan Günaltay'ın Sırat-ı Müstakîm ve Sebilür-Reşad'dan başka, Darulfünun İlähiyat Fakültesi Mecmuası, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Türk Tarih Kurumu Belleten, Düşünce ve İslâm dergilerinde de pek çok makalesi yayımlanmıştır.²

B. TARİH-İ EDYAN

Çeşitli konularda eserler vermiş olan Ş. Günaltay'ın bu eserleri arasında yer alan "Tarih-i Edyân" isimli eseri ülkemizde Dinler Tarihi alanında yapılan ilk çalışmalardan biridir. 330 sayfa olan bu eser, Osmanlıca olarak yazılmıştır.

"Birinci cildin hitamı" ibaresi ile son bulmaktadır. Bu ifadeden, eserin başka ciltlerinin de mevcut olacağı anlaşılmakla birlikte, kitabın devamı görülmemiştir.

Dinler Tarihi'nin önemini açıklayan bir mukaddime ile başlayan eser, Dinler Tarihi'nin tarihi gelişimi, dini ilimler, dinin mahiyeti, dinlerin tasnifi, din fikrinin menşei, insanlık için dinin lüzumu, Dinler Tarihi'nde kullanılan teizm, ateizm, monoteizm, politeizm ve henoteizm gibi bazı terimler, Din Hayatının İbtidai Şekilleri: Animizm, naturizm, fetişizm, totemizm nazariyeleri ve bunların tenkitleri ile Afrika, Amerika, Okyanusya, Çin ve Japon dinleri hakkında bilgiler içermektedir.

Günaltay, bu eseri yazarken hangi kaynaklardan yararlandığını açık bir şekilde belirtmemektedir. Bununla birlikte, eserinde yer yer gerek çeşitli klâsik İslâmî kaynaklara, gerekse çeşitli batılı kaynaklara müracaat ettiği anlaşılmaktadır. Yararlanılan kaynaklar ise genellikle isim olarak verilmekte, bu kaynaklarının çoğunun ne baskı yeri ve tarihi, ne de cilt ve sayfa numarası belirtilmemektedir.

Çoğunlukla Fransızca yazılmış, veya Fransızca'ya tercüme edilmiş eserlerin kaynak olarak kullanıldığı dikkat çekmektedir.

Eserin sonunda herhangi bir bibliyografya da bulunmamaktadır.

Günaltay'ın en fazla yararlandığı kaynaklardan birisi Fransız Sosyoloğu Emile Durkheim'in, Les Formes Elementaires de La vie Religieuse(Paris, 1912) isimli eseridir.³ Nitekim, Tarih-i Edyân'ın büyük

² Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, "Günaltay", XIV, 287; Bayram Çetinkaya, "Tek Parti Döneminin İslâmcı Başbakanı: M. Şemsettin Günaltay", Cumhuriyet Üniversitesi İlähiyat Fakültesi Dergisi, 1998, 2. Sayı, s. 439-440.

³ Bu eser, Hüseyin Cahid tarafından "Din Hayatının İbtidai Şekilleri" adı ile Osmanlıca'ya çevrilmiş ve 1923-24 yıllarında İstanbul'da 2 cilt halinde neşredilmiştir.

bir bölümünü oluşturan “Hayat-ı Dininin İbtidai Eşkâli” başlıklı kısmı(s.65-206), E. Durkheim’in adı geçen Fransızca eserinin, Günaltay tarafından kendine özgü bir üslup içinde bazı eklenti, çıkarım ve tenkitlerle Osmanlıca’ya çevirisi veya aktarımı görünümündedir:

Günaltay’ın çalışmasında kaynak olarak kullandığı diğer önemli eserler ise şunlardır:

Tylor, Edward Burnett, *Primitive Culture*, 1871.

Spencer, Herbert, *Essai Les Principes de la Sociologie*, 1876-1896.

Müller, Max, *de Mythologie Comparee*, 1856.

Voltaire, François-Marie Arouet, *Essai sur les Moeurs et l’Esprit des Nations*, 1756.

Frazer, James-George, *Totemism and Exogamy*, 1906.

Jevans, F.B, *Indreduction to the History of Religion*, 1902.

Reinach, Salomon, *L’histoire Generale des Religions*, 1909.

Jastrow, Moris, *The Study of Religion*, 1901.

Hume, David, *The Natural History of Religion*, 1779.

İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi’l-Milel ve’l-Ehvâi ve’n-Nihal*.

Eş-Şehristanî, Ebu’l-Feth Taceddin Muhammed, *el-Milel ve’n-Nihal*.

Günaltay’ın, eserinden sadeleştirmesini yaptığımız “Çin Dinleri”ne ilişkin bölümde de şu kaynaklardan yararlandığı anlaşılmaktadır:

de Harlez, Charles, *Les Religions de la Chine*, 1891.

-*Textes Teoistes Traduits des Origines Chinois*, 1891.

Legge, James, *The Religions of China*, 1880.

- *The Chinese Classics*, 1893-1895.

Julien, Stanislaw, *Lao Tzu-Tao Te Ching*, 1841.

-*Les Livres Sacres d’Orient*, 1852.

-*L’Histoire de la Vie de Hiouen-Tsang*, 1853.

-*Les Memoires sur les Contrees Occidentales*, 1851-58.

Faber, Kurt, *Weltwanderer Letzte Fachten und Aberteuer*, 1930.

Remusat, Abel, *Notice sur Lao-tse*.

Müller, Max, *Essais sur l'Histoire des Religions*.

Ülkemizde konuya ilişkin yapılan çalışmaların ilk örneklerinden olması nedeni ile "Tarih-i Edyân"ın "Çin'deki Dinler" başlıklı bölümünü "Çin Dinleri" başlığı ile günümüz Türkçesine çevirerek aktarmayı uygun bulduk.

Çin dinlerine yönelik çalışmaların diğer dinlere ilişkin yapılan çalışmalara nazaran ülkemizde daha az olması, bizi bu sadeleştirmeyi yapmaya teşvik eden nedenler arasındadır.

2. TARİH-İ EDYAN'A GÖRE "ÇİN DİNLERİ"

Çin'de, bugün; İslamiyet, Hristiyanlık ve Yahudilik dışında, başlıca üç resmi din vardır. Bunlara Çinliler San-Kiao yani "Üç Din" adını veriyorlar. Birincisi Jou-Kiao, yani âlimler ve edebiyatçılar dinidir. Bu din, Kong-Tse'nin eksikliklerini tamamlayarak kurduğu dindir. Üniversitelerde ilim ve edebiyat öğrenimi görenlerle eski hanedan imparatoruna mensup prensler, bu dine bağlıdır. İkincisi, Tao-Kiao denilen dindir. Bu din Lao-Tse tarafından kurulmuş ve öğrencilerinin gayretleri ile genişletilmiş olup Taoizm veya Taosizm adıyla anılır. Üçüncüsü Fo-Kiao, yani Çinlilerin Fo adını verdikleri Bouddah tarafından kurulan ve yayılan dindir. Buna da Budizm deniliyor.

Kong-Tse tarafından yayılan din, eski dinin düzenlenmiş bir şekli olduğundan önce bu eski dinin ne olduğunu görelim:

A. GELENEKSEL ÇİN DİNİ: SİNİZM

Çin'in eski milli dini hakkında bir fikir edinmek çok zordur. Çünkü bu hususta mevcut olan belgelerin hepsi, bize Kong-Tse vasıtasıyla gelmiştir. Halbuki Kong-Tse'nin bu kitapları, kendinden sonra gelenlere olduğu gibi devredip devretmediği bilinmemektedir. Bu kişinin, eski kitaplarda kendi ıslahatının ruhuna göre bir takım değişiklikler yapmış olması ihtimalini göz ardı ettirecek delil yoktur. Gerçi Kong-Tse, eski belgeleri toplamaktan başka bir şey yapmamış olduğunu bizzat açıklıyor. Ancak bunlardan bir kısmını beğenerek seçmesi ve bir kısmını da bırakmış olması muhtemel değil midir?

* Bu kısım, Darulfünun müderrislerinden M. Şemseddin Günaltay'ın Tarih-i Edyan (sahibi ve naşiri: Kanaat Kütüphanesi sahibi İlyas, Dersaadet [İstanbul] 1338/1922) adlı eserinin 258-302 sayfaları arasında yer alan bilgilerin günümüz Türkçesine sadeleştirilerek aktarılmasıdır. (sadeleştiren)

Konfüçyus dini ile aynı devrin dini olan Taoizm dinini incelediğimiz zaman, bu son ihtimal çok kuvvetlenmektedir. Çünkü Taoizm de çok eski zamanlara dayandığı ve gelenekten doğduğu halde, Konfüçyanizm'den büsbütün farklı bir dindir. Bu iki din aynı asırda ortaya çıktığı ve her ikisi de geleneğe dayandığı halde bir birlerinden bu kadar farklı olmalarının elbette bir sebebi olacaktır. Bu sebep, Kong-Tse'nin eski kitapları bulduğu gibi değil, belki seçerek toplamış olmasından başka bir şekilde açıklanamaz.

Çin'de devletin eski dininin ne olduğuna ilişkin doğrudan doğruya bize ulaşmış başka belge bulunmadığından, mevcut Kingler hakkındaki bu şüpheye rağmen eski dine ilişkin bir fikir edinebilmek için; yine bunlara başvurmak mecburiyeti vardır. Çünkü Kinglerde pek çok eski belge bulunduğu şüphesizdir. Kong-Tse'nin de her şeyi alt üst edecek ihtilalci bir ruha sahip olmadığı muhakkaktır. Kong-Tse, eğer yapmış ise, eski belgelerden kendi işine geleni toplamış, fakat bunlarda herhangi bir değişiklikte bulunmamıştır. Bununla beraber bazı ihtiyatlı kayıtlara uymak şartıyla, eski din hakkında Kinglerden hareketle bazı neticelere ulaşabiliriz. Kinglerdeki asıl fikirlerin eski dinin esasları olduğunda şüphe yoktur. Bu fikirler bize vahşet halinden çıkmış bir toplumun ilk fikirleri gibi görünmektedir. Eski din, üç yüce tanrıyı takdis esasına dayanır. Bunlardan birincisi Thian yani gök, ikincisi Chang-Ti yani en büyük sultan, üçüncüsü ise Chan yani ruhlardır.

Thien ve Chang-Ti'den bahseden sayfalarda çok sayıda özlü ve değerli parça vardır. Bunun üzerine Legge, Faber ve Happel gibi alimler, Çin'in eski dinini çok üstün görmüş, Hz. Musa'nın yaydığı Jahve dini ile kıyas ederek bunu monoteist bir din saymışlardır. Bu alimlere göre eski Çinliler Hakiki Tanrı'yı biliyorlardı. Kong-Tse'nin ıslahatı da buna göre bir ilerleme değil, gerileme olmuştur. Halbuki bu hususta incelemelerde bulunan diğer alimler, Çinlilerin eski dinini Şamanizm'in ancak bir derece üstünde görüyorlardı.

Çinlilerin ruhlar inancı, animizm ve sihirbazlıktan tamamıyla kurtulamamıştır. Bunlar ruhlar arasında gök ruhuna seçkin bir yer veriyorlar.

Thian, yani gök ve Ti, yani imparator ile Chang-Ti arasındaki hakiki farkları belirtmek imkansızdır. Sinologlar da bu farkı bulamamışlardır. Kinglerde bunlar, maddi gök gibi tasvir olunmuştur. Kinglerin efsanevi şahıslandırmaları da tamam değildir. Pek az olmak üzere bazen gök ile yer Heou-Tou bütün varlıkların ana-babası gibi gösterilmiştir. Fakat bu fikir çok az yaygın olduğundan "Plath" gibi bazı sinologlar bu tabire hiç önem vermemiş, böyle bir inanç bulunduğunu da inkar etmişlerdir.

Gök "Thian" veya uluhiyet, zâta ilişkin tariflerin üstündedir. O'nun kişiler hakkında ne dostluğu ve muhabbeti ne de düşmanlığı ve nefreti vardır. Fakat o, tabiatın normal işleyişinde tezahür eder. Göğün etkileri, gürültüsüzce, ama süreklidir. Yağmur, güneş ışığı, sıcaklık ve soğukluk, mevsimlerle ortaya çıkar ve görünür. Bütün bunlar, zamanında ve istenildiği miktarda olursa mutluluk belirtisidir. Gereğinden fazla veya noksan olursa, aksine felaket işaretleridir. Hükümdarların daima göz önünde bulundurmaları icap eden bir şey varsa, o da, kainattaki bu uyum ve düzendir. Bu uyum ve düzen hükümetin de esası olmalıdır.

Tabiatın akışını bozan düzensizlikler, hükümette ahenk sağlanmasının gerektiğini hatırlatır. Kainatın tabii düzeni, siyasi, toplumsal veya ahlaki düzen ve intizama yalnız sıkı bir şekilde bağlı değil, belki bunlar tamamıyla bir birleriyle iç içedirler. Üç temel güç vardır: Gök, yer, insan. Bunlar bir birleriyle uyum içinde olmaya mecburdurlar. Kainatın düzeninin, sosyal münasebetlerin modeli olmadığı düşüncesi dini bir önem taşır. Dolayısıyla hükümet teşkilatını oluşturan kanunları, tabii kanunlar gibi düşünmek gerekir.

Âlemin düzen ve sıralanışı tamamıyla toplumsaldır. Gök mükafat ve ceza veriyor, kibiriye felaket, alçak gönüllüye mutluluk gönderiyor. Rızası, özellikle halk tabakasında görülüyor. Bu inanca dayanarak kötü harekette bulunan hükümdarlara karşı isyan etmek ve onlara ceza vermek halkın dini bir görevidir. Bu gibi hükümdarların halk tarafından tahttan indirilmesi ilâhi rızâ ve iradenin bir tezahürüdür. Bu inancı, "Halkın dili, Hakk'ın kalemidir."(lisan'ul-Halk aklam'ul-Hakk) cümlesiyle özetleyebiliriz.

Çin imparatoru, kırk elli sene önce İngilizler tarafından ileri sürülen bazı ağır isteklere karşı bu inanca dayanarak red cevabı vermiştir. İmparator, verdiği cevapla, bu istekler kabul edildiği takdirde, kamu oyunun istek ve arzularına uygun gelmediğinden, halkın bundan acı duyacağını ve bu genel etkinin kendisinin azledilmesini gerektireceğini ileri sürmüştü; buna da halkın istek ve arzularının, gök tanrının kararının esas olduğunu sebep göstermiştir. "Thian-Chan" dağının Çinlilerin gök inancıyla ilişkili olduğu şüphesizdir. "Tanrı Dağları" diye tercüme edebileceğimiz bu dağın en yüksek zirvelerinden birine "Han Tanrı" ismi verilmektedir. Bundan anlaşılıyor ki bu dağa vaktiyle uluhiyet vasfı veriliyordu ve Çinlilerin ilk dinleri kuzeyden gelmiştir.

"Chang-Ti", yani "Yüce Hükümdar" da gökte ikamet eder. Güneş, bunun oğlu veya timsalidir. Yeryüzünün hükümdarı yani, Çin imparatoru da güneşin oğludur. Çin'de hükümdar olan ikinci ve üçüncü sülâlelerin kaynağını "Chang-Ti"ye dayandıran bir efsane bile vardır. Ruhlara yapılan ibadet göğe, Chang-Ti'ye ve kainatın genel nizamına yapılan

ibadete eştir. Bu iki anlayış, bu iki ibadet bir birlerine zıt olmaktan uzaktır. Çünkü Kinglerde gök, Chang-Ti ve ruhlar, birlikte zikredildikleri gibi kendilerine atfedilen kudret de birdir. Ruhların faaliyetleri, Chang-Ti'nin faaliyetinin yerine geçmiştir. Çünkü bunlar elleri altında olan işleri yine Chang-Ti'nin yüce kudreti ile yaparlar. Ruhlar, her yerde mevcut olup gözle görülemezler. Bunların özüne vakıf olunamaz. Bununla beraber, gerçek varlıklardır. Ruhlara her hangi bir kişilik atfedilmez. Yalnız, göklerle ilgili, yerlerle ilgili ve insanlıkla ilgili olmak üzere üç sınıfa ayrılırlar. İnsanla ilgili olan ruhlar, ataların ruhlarıdır.

Sinologlardan bazıları ruhları, göğün memurları ve Chang-Ti ile insanlar arasında bir vasıta gibi göstermek istemişlerdir. Fakat Kinglerin metinlerinde bu fikri destekleyecek hiçbir kayıt görülüyor. Onbin şeyde mevcut olan yumuşak ve tesir edici sebepler işte bu ruhlardır. Ruhlar, ilgililer tarafından da duyulmaksızın her şeyde nüfuz ederler.

Klasik Kinglerde kötü ruhlardan bahsedilmemiştir. Bundan anlaşılıyor ki, Çinlilerce ruhlar, Chang-Ti'nin emrine uyuyorlar. Kötülükler, insanların tabiatın genel kanununa karşı gelmelerinin bir neticesidir. Fakat, Kinglerde kötü ruhlardan bahsedilmemiş olmasının halkın inancıyla ne kadar uyduğu kestirmek imkansızdır.

Ruhların üçüncü sınıfını meydana getiren insan ruhlarına Kwei, ataların ruhlarına ise, Tseu adı veriliyor. Ruhlar içinde en çok bunlara tapılmaktadır. Ruhun ölümsüzlüğü inancı Çin'de ancak ataların ruhları hakkında vardır. Fakat bir insan öldükten sonra bedenini terk eden ruh veya hayat gücünün ne olduğuna dair açık ve doğru bir inanç yoktur. Bununla beraber, ölen imparatorlara, hakim ve âlimlere, iyilik ve hayır sahiplerine ve özellikle aile yüklerine ibadet edilmesi çok yaygındır. Çinliler, atalarının kendi hayatlarına olan etkilerini kendi zatlarının varlığının devamından daha önemli görürler. Dünya hayatına o kadar önem vermemeleri de, bu inancın bir sonucudur. Ölümlü hayatın birkaç sene uzun veya kısa olması Çinliye göre o kadar önemli değildir. Asıl önemli olan ahlaki faziletleri sarsılmadan atalara kavuşmaktır. Ataların ruhu her yerdedir. Bütün iş ve hareketleri görür. Bunun içindir ki, Çinliler özel hayatlarında olsun, genel hayatlarında olsun, daima atalarının huzurundaymış gibi hareket ederler. Tehlike veya hastalık zamanlarında bunlardan yardım dilerler. Nikahlar ataların tapınaklarında kıyıldığı ve takdis edildiği gibi imparatorların resmi taç giyme törenleri de yine ataların tapınaklarında yerine getirilir. Bu inanç Çinlileri gelecekte çok geçmişe bağlamıştır. Savaşmaya giden veya yolculuğa çıkan bir Çinli, atalara ayrılan küçük Tabletleri (Les Tablettes) üzerinde taşır. Yüksek bir makama gelince, babalarının ve atalarının kendisiyle övüneceğine inanır. Kısaca bir Çinli gelecekte çok geçmişle, çocuk ve torunlardan çok baba

ve atalarla, dirilerden çok ölümlerle ilgilenir. Atalara ibadet inancı, Çin dininin temelidir.

Sinologlardan bazıları, Çinlilerin kendi ahiret hayatlarına o kadar önem vermemiş olmalarına bakarak, dinlerini koyu bir materyalizm saymışlardır. Halbuki Çinlilerin dünya hayatlarından çok babaları ve atalarıyla ilişkide olmaları, bu fikirde bulunanları yalanlamaktadır. Evet, Çinliler gelecek hayat hakkında o kadar derin endişelere kapılmamışlardır. Fakat, bir teselli, bir yardım bekledikleri zaman, atalardan yardım dilemeleri, bunların, ölümle tamamıyla batıp yok olmadıkları kanaatinde bulduklarını pek güzel gösteriyor. Şüphe yok ki Çinliler, babaları ve atalarının uzak ve başka bir alemde yaşadıklarını düşünmüyorlar. Belki ruhlar gibi ataların da bu alemde ve kendi aralarında bulduklarına ve gözle görülemeyen bir şekilde dolaştıklarına inanıyorlar.

Atalara atfedilen bu varoluş, bazen duyulur bir şekilde temsil ediliyor. Bu temsil yalnız yukarıda söylediğimiz Tabletlerle değildir. Dini törenlerden olan bazı ziyafetlerde ataların bir çocuğun şahsiyle temsil edildiği de olmuştur. Çoğu zaman, ölünün torunu olan bu çocuğa, onun elbiseleri giydirilerek sofradaki yerine oturtulmaktadır.

Eski Çin dininin özelliklerinden en önemlisi, diğer dinlere karşılık bu dinde, başkanlar, önderler bulunmaması, diğer bir tabirle, papazlar ve kahinlerin olmamasıdır. Dini tören, hükümet memuru veya aile reisi veyahut yeteneklerine güvenilen edebiyatçıların başkanlığı ile yapılır. Görülüyor ki Çinlilerde dini tören, toplumsal hayat ve ailevi hayatın muhafızı sayılmıştır. Özellikle veya tesadüfen bir vazifeyle uğraşan hükümet görevlileri, hiçbir zaman bir rahipler sınıfı teşkil etmemişlerdir. Tcheau-Li'de bu ayinlere ve bunları yerine getiren görevlilere dair ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

Çinliler, özel ayinle kurban kesmek adetine genellikle uyarlardı. Belirli zamanlara ait kurbanlar olduğu gibi, bazı durumlar karşısında da kurban kesildiği oluyordu. Dört mevsimden her birinin başladığı zamanda, özel bir törenle, kurbanlar kesiliyordu. Harbe gidildiği, mahsuller az olduğu, hükümdar ava çıktığı zamanlarda da kurban kesmek bir adet idi.

Büyük kurbanları göğe sunmak sadece imparatora ait bir vazife idi. Bununla beraber, herkes göğe dua ediyor ve kokulu tütsüler sunabiliyordu. Büyük krallar kendi ülkelerinin, nehirlerin, dağların ve yerin ruhuna kurban sunuyorlardı. Ataların ruhlarına ise herkes kurban sunabiliyordu. Ataların ruhları için "Miao" denilen tapınaklar bulunduğu gibi özel evlerde de birer küçük tapınak bulunurdu.

Chi-King, imparator sarayında atalara yapılan kurban ayinleri hakkında çok açık ve ayrıntılı bilgiler veriyor. Bu bilgilere göre törende

ziyafetler çekiliyor, danslar yapılıyor, şiirler söyleniyordu. Kurban, hayvanî olduğu gibi, meyve veya kokulu tütsü de kurban gibi sunulabiliyordu. İnsandan da kurban edildiğini tespit eden yalnız bir olay vardır. Kurban töreni sırasında kainat düzeninden bahsedilir, kurban sunanın mutluluğu ve kurtulması istenirdi. Dualar, sadece dünyevi amaçlara yönelmemişti. Tcheou prensinin, hasta kardeşinin hastalıktan kurtulmasını dilemesi hakkındaki bir duası, eski Çinlilerde duygulanmanın oldukça derin olduğunu gösteriyor. Çünkü bu duada prens, kardeşinin yerine kendisinin ölmesini ve kardeşinin kurtulmasını diliyor.

Çinliler arasında fal açma ve gaipten haber verme çok yaygındı. Önemli-önemsiz, genel-özel hiçbir işe falsız başlanmazdı. Çoğu kere tabii hadiselerden fal açılırdı. Ay tutulması, güneş tutulması, zelzele ve kuyruklu yıldız uğursuzluk işareti sayılıyordu. Rüyalar ve garip tesadüfler fal açmak için iyi bir neden oluyordu.

Chi denilen bir bitki ile, Pou adı verilen kaplumbağa bağı (koruyucu kabuğu), fal için çok kullanılırdı. Kaplumbağa bağı ateşe atılarak yakılırdı. Bu sırada bağanın üzerinde bir takım yarıklar meydana gelirdi. Bu yarıklara bakılarak bir takım hükümler çıkarılırdı. Önce de bahsettiğimiz gibi Yi-King’le de fal bakılırdı.

Chou-King’e ait bir bölümde; imparatorun, şüpheli olaylar karşısında şahsi görüşlerine, sarayın ileri gelenlerinin düşüncelerine ve halkın tavsiyelerine uyduğu gibi, “Pou” ile “Chi”ye de uyması gerektiği emredilmişti.

B. KONFÜÇYANİZM

Çin’deki dinlerden en önemlisine kendi adını veren Konfüçyüs, Kong ailesine mensuptur. Avrupalılar kendisini Konfüçyüs adı ile anarlarsa da Çinlilerce ismi “Kong-Tse”dir. Kong bu önemli şahsiyetin mensup olduğu ailenin ismi olduğu gibi Tse veya Tzai de Çince hakim ve akıllı demektir. Buna göre “Kong-Tse” veya Kong-Tzai ismi Kong ailesine mensup hakîm manasını ifade etmiş oluyor.⁴ Kong-Tse kendi kendine Tchoung-Ni adını veriyordu.

Kong-Tse, M.Ö.(571) yılında Lou eyaletinde⁵ Chang-Ping kasabasında doğmuştur. Bu küçük kasaba Çin’in ahlaki, dini, siyasi ve edebi

⁴ Öteden beri Konfüçyüsün Çince isminin Kong-Fou-Tse olduğu iddia ediliyordu. Hatta Konfüçyüs ismi bile Kong-Fou-Tse’den alınmıştır. Fou Çince öğretmen demektir. Buna göre Konfüçyüs’un Çince ismi Kong ailesine mensub (öğretmen hakîm) manasını ifade etmiş oluyor. Fakat eski Çin kitapları hakkında daha esaslı ve daha kapsamlı incelemelerde bulunan yeni sinologlar, Fou kelimesinin sonradan ilave edildiğini ve hakimın asıl ismi Kong-Tse olduğunu ispatlamışlardır.

⁵ Eskiden Lou adı verilen bu eyalet bugün Chan-Taung adıyla anılmaktadır.

anlayışlarının doğduğu yerdir. Çin tarihçileri bu hakimi insanların en yüksek bir simâsı olarak tasvir ediyorlar. Eserin bıraktığı izlenime göre bir hüküm vermek gerekirse Çin tarihçilerinin şu iddialarını abartılı saymamak gerekir. Çünkü dört yüz milyon nüfusu olan bir kıtada iki bin seneden beri mutlak bir surette hüküm süren ahlaki ve siyasi bir felsefi kanun koymak ve kurmuş olmak şerefi yine Kōnfüçyüs'e aittir.

Konfüçyüs'ün (M.Ö.571-478) yılları arasında devam eden hayatı hakkında geniş ve esaslı bilgiler vardır. Çin tarihçileri bu hakimin hayatındaki olaylarla ilgili en küçük ve en önemsiz bir hikayeyi bile kaydetmişlerdir. Kong-Tse, Çin'in asil bir ailesine mensuptur. Çin tarihçileri, bu ailenin soyunu M. (2637) sene önce Çin'de hükümdarlık süren imparator Hoang-Ti'ye kadar çıkarıyorlar. Atalarından bir çokları çok önemli makamlar elde etmişlerdir. Babası da Tseou şehri valisi idi. Konfüçyüs'ün kendisi de birkaç defa devlet işlerine girmiştir. Konfüçyüs'ün adaleti yerine getirme ve atalarının kanunlarını uygulama hususundaki azmi, önemli zamanlarda kendisini arattırması ve iş başına getirtmiştir.

Biraz şüpheli bir geleneğe inanılırsa, Konfüçyüs daha altı yaşında iken zeka ve becerikliliği ile herkesin dikkatini çekmiştir. Kendi yaşındaki çocukların oyunlarına katılmaz, eski bir adete uyarak göge sunmaksızın hiçbir şey yemezdi. Onbeş yaşında eski kitapları araştırmaya koyulmuş, zihninde tasarladığı dinî ıslahatın esaslarını bu kitaplardan çıkarmıştır.

Henüz çocuk iken babasını kaybetmiş, ailesi fakir düşmüştü. İhtiyaç ve sıkıntı içinde büyümüştü. Hatta kendi hayatını kazanmak için bir çok âdi işlerde çalışmıştır. Çobanlık ettiği bile anlatılır. Fakat becerikliliği ve doğruluğu sayesinde çoğu kimsenin dikkatini çekmeye başlamış olduğundan Lou krallığının birinci veziri kendisini hükümet ambarlarından halka buğday ve un dağıtım işlerine memur etti. Bu esnada Konfüçyüs yirmi yaşında bulunuyordu. Bundan sonra bir müddet yolculuğa çıkmış ve bir görüşe göre, Lao-Tse ile görüşmek üzere Tcheou krallığına gitmiştir.

Bu tarih, Çin'in en karışık devresi idi. M.Ö.(1122) senesinde "Tcheou" sülalesini kuran Vau-Vang, imparatorluğunun kurulması hususunda kendisine kıymetli yardımlarda bulunan küçük prenslerin her birine belirli bir bölge vermiş, bir çeşit "Feodalite" teşkilatı yapmıştı. Halbuki, "Vau-Vang"ın 32. halefi Kouei Vang zamanında bu küçük krallar bir birleri ile savaflara girerek memlekette üzüntülü bir kargaşa devri başlatmışlar, sonuçta imparatorun nüfuzunu sıfıra indirmişlerdi. Bu iç çatışmalar "Tcheou" sülalesinin yok olmasına kadar devam etmiştir.

Çin tarihçileri bu krallıkları Tchen-Koue, yani savaşçı hükümetler adıyla anarlar. Savaşçı hükümetlerin sayısı gittikçe çoğalmıştı.

Konfüçyüs zamanında altıyüzyü aşan prenslik bulunuyordu. Asıl imparatorluk Yang-Tzai-Kiang ile Hoang-Hou arasındaki sahaya sıkıştırılmıştı. İmparatorların hüküm ve etkisi kalmamış, krallara geçmişti. Bununla beraber krallıklar da aynı durumda idi. Krallar da derebeylerinin parçası olmuşlardı. Kong-Tse'nin vatanı olan küçük Lour havalisi de, bu durumda idi. Lour kralı da ülkesindeki derebeylerinin hükmü ve baskısı altında bulunuyordu. Hükümetler arasındaki kavga ve nefretler de bu kargaşayı büsbütün artırıyordu.

Elde bulunan esas belgelerden, bu sırada Çin'deki toplumsal çözüme, ahlak ve âdetlerin terk edilmesinin Kong-Tse'nin şikayet ettiği kadar acı olup olmadığını kestirmek mümkün değildir. Böyle bir durumda Kong-Tse gibi namuslu bir adamın umumi hayata atılmasının büyük bir fedakarlık olacağı şüphesizdir. Fakat o, bütün varlığı ile, bu vazifeden kaçmak fikrine karşı isyan ediyordu. Kong-Tse'ye göre hikmet, alemden kaçmak ve münzevi bir hayata atılmak değil, hakiki ve doğru prensipleri umumi hayatta uygulamaya çalışmaktır. Her nerede umumi hizmete çağrılmış ise, hemen kabul etmiş olmasının sebebini onun bu görüşünde aramak gerekir. Gençliğinde Kong-Tse'yi bir asilzâdenin hizmetine girmiş görüyoruz. Sonra da Tcheou'ların başkentine gidiyor. Bu şehirde ne kadar kaldığı ve ihtiyar Lao-Tse ile konuşup konuşmadığı hususundaki söylentiler çelişkilidir. Kong-Tse'nin, Tcheou sülalesinin kuruluş ve teşkilatına karşı hissettiği derin hürmet ve sevginin başlangıcı bu tarihe rastlamış olmalıdır.

Kong-Tse, seyahatlerinde prensleri adaletli olmaya ve insafa davet hususunda çok uğraşmış, çok didinmiştir. Fakat, her tarafı saran fenalıklara karşı bir şey yapamayacağını anlayınca, birkaç öğrencisiyle beraber, kutsal kitapların, yani Kingler'in toplanması ve araştırılmasına koyulmuştur. Zannedildiği gibi Kong-Tse, Kingler'in yazarı değildir. O varolan vesikaları toplayarak Kingler'i bir araya getirip düzenlemekten başka bir şey yapmamıştır. Kong-Tse'nin yazdığı yalnız Kingler'in beşinci olan Tchun-Tsieau'dur.

Konfüçyüs, bugün de Çinliler'in kabul ettiği gibi Kingler'i eski hikmetin en kıymetli abidesi sayıyordu. Felsefi konuşmasındaki: "Eğer bana, hayatıma bir çok seneler ilave ettirmek izni verilmiş olsaydı, eksiklikten kurtulabilmek için, İ-King'i okumak üzere ömrümün elli sene daha artmasını isterdim."⁶ fıkrası, Kingler hakkında beslediği hürmet ve kınatın açık bir ifadesidir.

Kong-Tse yaklaşık otuzbeş yaşında iken Lou krallığı içinde büyük kargaşalıklar baş gösterdi. Filozof, civardaki Thsi hükümeti arazisine

⁶ Entretiens Philosophiques (Felsefi Konuşmalar) C.7, s.16

çekilmeye mecbur oldu. Lou kralı bile bir kaç sene için, memleketinden kovuldu.

Kong-Tse, Thsi prensi ile önceden ilişkide bulunuyordu. Prens bu defa kendisini iyilikle kabul etti ve öğütlerini dinledi. Fakat, hükümetin idaresinde Konfüçyüs'e büyük bir yetki vermekten korkuyordu. Kong-Tse tabii olarak burada göreve girmede. Bir sene sonra vatanına döndü. Burada ilk zamanlarda resmi bir görevde bulunmadı. Bir birlerine rakip olan reisler ve bakanlar, filozofu kendi taraflarına çekmek için çok uğraştılar. Kong-Tse'nin bu girişimlere karşı daima kuvvetli bir karakter gösterbilmiş olduğu anlaşılıyor. Fakat, her halde tamamıyla bir partiye girmemiş olduğu muhakkaktır.

Lou prensi tekrar hükümeti elde edince, Kong-Tse için devlet işlerine girme zamanı gelmiş oldu. Bir çok önemli makamlar elde etti. Nihayet Bayındırlık ve Adliye Bakanlıklarına kadar yükseldi. Büyük ıslahatlarda bulundu. Fakat, bu devir, o kadar uzun sürmedi. İdareye gelişinin daha birinci senesinde kral Ting hak ve adalet yolundan sapmaya başladı, zevk ve sefa alemlerine daldı. Kong-Tse'nin öğüt ve uyarılarına artık katlanamıyordu.

Kong-Tse kralın yolsuz hareketlerine karşı açtığı savaşta da başarılı olamayınca bir görüşe göre, ümitsizce idareden çekildiği gibi, vatanını da terke mecbur oldu. Diğer bir görüşe göre de, artık kendisine dayanmayan kral tarafından kovuldu. Konfüçyüs'ün bu defa ki seyahati ondört sene kadar sürdü. Bu zaman zarfında Çin'in pek çok yerini dolaştı. Halk ve hükümdarlarla görüştü. Her yerde Gök, insanlara sesini işittirmek hususunda kendisine yardım etti. Bazı yerlerde ağırlandı ve saygı gördü. Fakat yardımına yanaşılmadı. Bazı yerlerde ise eza ve cefaya uğradı. Hayatına kastedilmek istendi. Bununla beraber, bu seyahatlerde yanında bir çok öğrenci ve dostların bulunduğunu görüyoruz. Nihayet, öğrencilerinden birinin -ki Lou krallığında çok önemli bir makam almıştı- yetki ve etkisi ile, vatanına çağrıldı. Bu esnada yetmiş yaşına girmişti. Artık siyasi hiçbir rol oynamadı. Hayatının kalan kısmını okumaya verdi. İlkbahar ve Sonbahar adındaki eserinin yazılması bu zamana rastlar.

Kong-Tse'nin, hayatının sonlarına doğru, çok elem ve ümitsizlik veren fikirler altında ezildiği anlaşılıyor. Ölümü yaklaştıkça, ümitsizlik ve üzüntüsü artıyor. İmparatorluğun yok olmasına, hükümetin sonunun yaklaşmasıyla karşılaşmasına ağlıyordu. Ülküsünü geçmişte arayan bu insan, ölüme geleceğin cesaret vaat edeceğini göremiyordu. Nihayet eski tarihin bu önemli şahsiyeti M.Ö. (478) senesinde büyük bir ümitsizlik içinde ebediyen gözlerini kapadı.

Kong-Tse'nin sözleri ve görüşleri öğrencileri tarafından büyük bir dikkat ve özenle toplanmıştır. Kendisine dayandırılan Ta-Hio,

Tchoung-Young ve Loun-You isimli kitaplar bu suretle bir araya toplanmıştı. Bu üç kitap, Meng-Tse'nin kitabı ile beraber, Sss-Chou denilen dört klasik kitabı meydana getirir. Çinliler'in ahlaki, medeni, siyasi kanunları demek olan bu kitaplar hâlâ okullarda öğrencilere ezberlettiriliyor. Kong-Tse'nin eserleri üzerine Çin alimleri tarafından bir çok şerh ve tefsirler yazılmıştır. Bunların en önemlisi Tchou-Hi'nin yazdığı kitaptır.

Kong-Tse'yi özellikle Loun-You ile tanıyoruz. Şüphesiz bu kitapta filozofun kendisinin yazdığı yazılarına ayrılan sayfalar çok azdır. Çünkü kitap, Kong-Tse'yi, açıktan açığa ideal bir hakim olarak temsil ediyor. Loun-You'nun özel bir bölümü, Kong-Tse'nin sofrada, yatakta, elbisesinin rengini seçmede, kısaca, hayatının çeşitli hallerinde ve şartlarında uyduğu edep ve rükunların tasvirine ayrılmıştır. Bu harici şeylere verilen önem dikkat çekicidir.

Kong-Tse, zamanındaki prenlere öğütlerini dinletmemesi ve prensiplerini tamamen uygulattıramamasından doğan bir üzüntü içinde hayata veda etmiş ise de iki nesil sonra ünü her tarafa yayılmış, ekolü millî ve dini yeni bir hareket başlatanların odak noktası olmuştur. Bütün Çin yazarlarının kendisinden saygı ve sevgiyle bahsettikleri görülüyor. Hakkında yürütülen muhakemelere göre bazen alçak gönüllü, bazen de gururludur. Her halde Çinliler bu zatı pek çok ululaştırmış, fakat öncü edecek kadar ileri gitmemişlerdir. Tzeu-E-Tzeu'nun şu tasviri Çinlilerin bu zat hakkındaki düşüncelerinin samimi bir görüşüdür: "Kong-Tse her şeyi göğsünde taşıyan ve besleyen yeryüzüne, her şeyi örten ve kuşatan gökyüzüne kıyas edilebilir. O, belirli bir düzen içerisinde ardarda gelen dört mevsimle de kıyas edilebilir. Nöbetle alemleri aydınlatan güneş ve aylarla da kıyas edilebilir. Y^{ce} hükümete ait ilkeleri öğretmek için gerekli olan hikmetli ve güçlü bir düşünce, yüksek bir temyiz gücü, ileri bir bakış, her şeyi kuşatan bir bilgi ile donanmıştı. Diğergamlık ve hoşgörüyü öğretmek için alçakgönüllülük, lütuf ve merhamet, ilim ve şefkatle dolu idi. Etkisini korumak için gerekli olan atılganlık, zindelik, sabır ve kararlılık gibi üstün sıfatlara sahip idi; öğünmekten kaçınan, ağırbaşlı, namuslu ve adaletli idi; bütün sıfat ve hareketleriyle saygı ve övgüye layıktı. Bilerek ve anlayarak hareket edebilmek için gerekli olan sentez ve analize yetenekli, ölçü ve hesabında önder, olgun bir ruh taşıyordu. Güç ve yetisi gök kadar genişti. Bunlar kendisinde gizli kaynaklar fişkıran denizin dibi gibi çok derin idi. Bunun içindir ki, şöhreti Vasat İmparatorluğu'nun her tarafına, hatta barbar kavimler arasına yayılabildi. Gemilerin, arabaların gittiği, insan sanatlarının girdiği her yerde, yeryüzünün temel olduğu, göğün gölgelendirdiği her yörede, güneşin ve ayın aydınlattığı, kırağı ve çiğın düştüğü mahallerde yaşayan ve teneffüs edenlerin

hepsi onu samimiyetle seviyor, tazim ediyorlar. Bunun içindir ki o, faziletlerinin kendisini Gök'ün katına yükselttiğini söylemiştir.⁷

Kong-Tse'nin şu övgüye ne derece layık olduğunu takdir edebilmek için, bu hakimin kitaplarını ve özellikle Mister Legge tarafından tercüme edilen "Felsefi Konuşmalar"ını görmek yeter. Kong-Tse'nin bu kitapta görülen bazı sözleri, diğer bir tabirle, hatırlattığı bazı aksiyomlar, tanımlar saf ve anlaşılır bir biçimde, yüksek bir ruhun inceliklerini çok güzel ifade edebiliyor. Kong-Tse'nin: "Yüksek insan yalnız kendi taraftarlarına değil, herkese karşı yumuşak davranan ve hayır yapandır" sözü ne kadar doğru bir hakikati dile getirir.

Kong-Tse'nin şu sözünde ise, mert ve yumuşak bir kalbin hassaslığı görülüyor: "Bir şeyin iyi olduğunu görüp de onu yapmamak cesaretin noksanlığındandır."

Hıristiyanlar arasında pek yaygın olan "Size yapılmasını istemediğiniz şeyi, siz de başkasına yapmayınız" hikmetinin bile Hz. İsa'dan birkaç asır önce Kong-Tse tarafından hemen aynen söylenmiş olduğunu görüyoruz: Gerçekten Kong-Tse'nin felsefi konuşmalarında, "İnsanların bana yapmalarını istemediğim şeyi, ben de başkalarına yapmayı istemem" sözü aynen vardır.

İnsan zekasının sınırı dışındaki konular hakkında Kong-Tse'nin beyanları o kadar açık değildir. Doğu filozoflarının dini metafiziğin derinliklerine atılmak için göstermiş oldukları tehlike karşısında Kong-Tse'nin ihtiyatı elden bırakmaması dikkat çekicidir. Felsefi sohbetlerinde görülen şu konuşma, bu açıdan çok önemlidir:

"Ki-Lou ölümlerin ruhlarına nasıl hizmet etmelidir diye sordu? Üstad, bu soruya karşı henüz insanlara hizmet edecek bir halde değil iken onların ruhlarına nasıl hizmet edilebilir!" cevabını verdi.

Ki-Lou "ölüm hakkında bir açıklamada bulunmak isterim" dedi. Üstad, buna da "madem ki hayat bilinmiyor, o halde ölüm nasıl bilenebilir şeklinde karşılık verdi."

Şu kısa konuşma, Kong-Tse'nin her şeyi insani çerçevede gördüğünü ne kadar bir açıklıkla anlatıyor. Bu hakime göre, metafizik ve ilahiyatla uğraşmak faydasız bir çalışmadır. Her şeyi fizik ve insanlık çerçevesinde aramalıdır ki insanlığa hizmet edilmiş olsun. Kong-Tse, bu kanaatini şu sözleri ile özetliyor: "Dünya nasıl yaratılmış? Bunda bizim için önemli bir şey yoktur. Bizce en önemli olan şey, yaratılmış olan dünyayı nasıl tertip ve tanzim edebileceğimizin belirlenmesidir."

⁷ Max Müller, *Essais sur l'Histoire des Religions*, p.122-123.

Çin hakiminin metafizikle uğraşmaktan men için: “Akıllı olan, dalgalı bir denizin sakin kenarında oturup deniz dalgaları hakkında uzun uzun düşünüp karar vermekle vakit geçirir; gafiller ise kendilerini dalgalar arasına atarlar ve çoğu zaman da yok olurlar” sözlerini daima tekrar etmiş olduğu görülür.

Kong-Tse, eski edebiyatı toplayarak Kingleri meydana getirmiş olduğu gibi, eski adet ve örfleri de ihya etmiştir. Bu hususta kendisini bir yenileyici gibi değil, eski hikmetin bir savunucusu gibi göstermiştir. Ananeleri yerleştirmiş ve yüceltmiş, eski imparatorlardan Yao ve Chun ile üçüncü sülale kurucularını hayatın değişmez modelleri, faziletin örnek ve ideali gibi tasvir etmiştir. Bununla beraber, Kong-Tse, geçmişin tam manasıyla yansıtıcısı değildir. Ananeler arasında bir seçme yapmış, çok önemli kısımlarını seçerek toplamış, Kingleri meydana getirmiştir. Dini inancı hakkındaki durumu dikkat çekicidir. Mezhep ve ibadet törenlerine büyük bir istekle katılıyordu. Anlaşıldığına göre çocukluğundan beri törenle kesilen kurbanlara ait eşyayı kullanmaktan zevk alıyordu. Büyüdükten sonra derin bir istekle büsbütün tapınaklara sokuldu, törenin (300) hükmüne olduğu gibi edep ve rükunlarının (3000) kaidesine de noktası noktasına itaati tavsiye ediyordu. Ruhlara, hazırmışlar gibi törenle kurban kesmek gerektiğini söylüyor, tören ve ayinlerin yerine getirilmesi hususunda gayet itinalı görünüyordu. Araştırmalarında eski dine dayanıyordu. Mesleğinin en önemli konularından biri, göğün düzenini bilmektir. Gök hakkında zaman zaman düşünmeye girişmek, felaket zamanlarında ona teselli veriyordu. Fakat ilahiyat meseleleri ile uğraşmayı hiç istemiyordu. Teolojiiyi faydasız bir uğraş sayıyordu. Mevcut bir alem ve onun nizamı olduğunu bilmek onun için yeterli idi. Bu alemin kim yaratmış, nasıl yaratmış, bunların Kong-Tse nazarında o kadar önemi yoktu. “Madem ki insanlar hakkında bilgimiz yoktur, o halde ruhlar nasıl bilinebilir? Madem ki hayat hakkında bilgimiz yoktur, o halde ölüm nasıl izah edilebilir?” sözleri felsefesinin esasını teşkil ediyordu. Ruhlar ve ölümler hakkında kendisine sorulan sorulara daima kapalı cevaplar veriyordu.

Kısaca Kong-Tse, gizli (sırrî) konulardan kaçıyor, ancak ahlâka önem veriyor. Ahlak hakkındaki görüşünü şu esasa dayandırıyor: Âlem, var olduğu gibi âlemin içinde insanın da bir varlığının olduğu muhakkaktır. İnsani halleri tanzim ve ıslah için bu ikisini tanımak gerekir. Dünya tabiat kanununa aykırı hareket etmediği için, insanların onu tertip ve düzene sokmasına muhtaç değildir. Tabiat kanunundan daima uzaklaşan insandır. İnsanı tabiat kanunu hükümlerine uymaya zorlayacak şey de ahlaktır.

Ahlak, belirli bir şart ve faydaya göre değil, Gök’e ait kanun ile eski filozoflar model kabul edilerek oluşturulmalıdır. Kong-Tse diyor ki: “Ahlak ve örf hususunda on çift göz bize bakıyor, on parmak bize işaret

ediyormuş gibi hareket etmelidir. Kabahatlerimizi örtme ve inkar hüner değıldir. Hüner, hiçbir kabahat işlememektir.”

Çin hakimi, insanı olduğı gibi değıl, olacağı gibi görüyordu. Burada ideal insanı, var olan insana karşılık faziletli bir kahraman gibi temsil ediyor ve yüceltiyordu. Kong-Tse'nin tasavvur ettiğı asıl insan, her şeyden önce hayatını ilme vakfeden bir hakimdir. O saygılı, hür, alçak gönüllü, lütufkâr, adaletli, kısaca bütün faziletlerin bir modelidir. İdeal insan aynı zamanda faziletin de aşığıdır. Hem kendi disiplini elden bırakmaz, hem de kendi kendini denetim altında tutar. Daima karşılıklı muamele kuralına uyar, kendine yapılmasını istemediğı şeyi, kendisi de başkalarına yapmaz.

Kong-Tse, ideal insan için bir çok vasıf ve şartlar saymak suretiyle sıradan insanın kötülüğünü kabul etmiş, ancak insan tabiatının, mahiyeti itibariyle iyi olduğı kanaatine varmıştır. Gerçekten bu hakime göre fazilet, kolay ve insan için tabii olan bir şeydir. Doğru yoldan sapmamak için insanın tabii eğilimini takip etmesi yeterlidir. Öyle ise, insan tabiatında asıl olan şer değıl, hayırdır.

Kong-Tse yalnız fertler ve şahısların faziletli olmalarını öğretmekle kalmamış, toplumun da ihyasıyla uğraşmıştır. Ta-Hio'nun baş taraflarında, faziletin gelişimi bir silsile ile temsil olunmuştur. Bu fazilet, ailede ve hükümette güçlü olmayı ve huzur içinde yaşamayı zorunlu kılıyor. Faziletin gayesi, imparatorluğun refah ve saadeti oluyor.

Toplumsal görevler, bir biriyle ilişkili beş dereceden doğar: İlişkinin en yüksek derecesi -ki Çin'in ahlakına hakim olan fikirdir- çocuğa şefkat göstermektir. Çocuklar hayatlarında ana-babalarına hürmet ve itaat etmeye, vefatlarında ise onlar için kurban kesmeye mecburdur. Kendisinin ve eşinin hareket tarzını, ana-babasının rızasına göre düzenler. Anababanın borçlarından sorumlu olan, çocuklarıdır.

İlişkinin ikinci derecesi kardeşliktir: Küçük kardeşin görevi, büyüğüne itaat etmektir. Kadın da aynı şekilde kocasına mutlak itaatle yükümlüdür. Kadın, anne olmadıkça muhterem sayılmaz. Ancak o zaman çocuğa şefkat gösterme hukukuna erişir. Boşama kolaydır. Çok sayıda evliliğe -özellikle erkek nesil temini için- müsaade vardır. Kadın kocasına ancak dostça uyarıda bulunur. Çünkü alt derecedekinin üst derecedekine saygı göstermesi tabiidir.*

* Metnin orijinalinde ilişkinin üçüncü ve dördüncü derecesine yer verilmemiş, yazar doğrudan ilişkinin beşinci derecesi olan "Dostluk"a geçmiştir. (sadeleştiren)

İlişkinin beşinci derecesi dostluktur. Bu ilişki bir birlerine karşı minnettar olan aynı derecedeki insanlar için geçerlidir. Bunlar arasında asıl görev doğrudur.

Kong-Tse bu ilişkiyi daha çok genişletmiş, hükümdar Chang-Ti ve halk arasında bir babalık-evlatlık ilişkisi aramış, buna göre de neticeler çıkarmıştır: İmparator, milletin babasıdır, bundan dolayı hürmet ve saygıya hak kazanmıştır; yine İmparator Gök'ün oğlu olduğundan dolayı da babasının rızasına uygun hareket etmek zorundadır.

Kong-Tse'nin eserlerinde siyasi bilgiler de yok değildir: Halkı mutlu olmaları için eğitim ve öğretime tabi tutmak gerekir. Amirler halkın geçimine özen göstermeye, orta direği iyi bir halde tutmaya, onlara güven ve emniyet aşılama mecburdur. Hükümdar, hakiki hükümdar; bakanlar, hakiki bakanlar; baba, hakiki baba; çocuk, hakiki çocuk olursa hükümet iyi idare edilmiş demektir. İktidar makamına geçmiş insanlar ceza ile değil, iyi örnekler göstererek halkı idare etmelidirler. Kong-Tse, tasavvur ettiği bu tür kişi ve hükümetlerin daha önce varolduğuna inanıyordu. Dolayısıyla Kong-Tse'ye göre hal ve istikbali kurtarmak için maziye dönmek gerekir.

Kong-Tse'nin öğrencilerinin bir grup oluşturmadıkları anlaşılıyor. Bunların çoğu günlük hayata karışmışlardı ve üstadın derslerine ancak fırsat buldukça gidiyorlardı. Düzenli olarak üstadın yanında bulunan öğrencilerin çok az, yani üç dört kişi olduklarını görüyoruz. Şüphesiz, üstad yetenekleri düzenli olarak gelişmiş öğrenciler bulamamıştı. O, zeka düzeyi orta olan insana da tesadüf etmemişti. Sonuçta, ya keskin zekalı ve hakikati kolayca zapteden öğrenciler veya fenalıktan sakınan temkinli insanlarla yetinmeye mecbur olmuştu.

Kong-Tse'nin öğretisi, hayatı ve kutsal kitapları bir araya getirişi Çinliler üzerinde büyük bir etki bırakmıştır. Dini, ilmi kültürle birleştirmiş, ediplere, bugün Çin'de kavuştukları nüfuzu temin etmiştir.

Tchin sülalesi hükümdarlarından Çin-Si-Houang-Ti, Çin'de bütün teşkilatı değiştirmek ve her şeyin koyucusu (vazı) kendisi olduğunu göstermek maksadıyla bütün eski eserleri yaktığı zaman, Kong-Tse'nin yazılmış eserleri de yanmıştı. Fakat, Hanlar iktidarı ele geçince, Kingler yeniden ortaya çıkarılmış, bununla da yetinilmeyerek Kong-Tse'nin şahsına ait bir ayin bile tesis olunmuştur. Kong-Tse ayini, o zamandan beri ortadan kalkmamış aksine gelişmiştir.

Kong-Tse, önce prens ünvanıyla yüceltilmiş, ondan sonra "Mükemmel Hakim" ve "Tahtsız Hükümdar" namıyla kutsanmış ve Çin'de kendi adına tapınaklar inşa edilmiştir. Adına kurbanlar kesiliyor ve ken-

disinden yardım isteniyor. Öğretisi hükümetin temeli, şahsiyeti ise milletin en yüksek idealinin temsilcisidir.

Kong-Tse'nin yazılarının geniş Çin ülkesinde sahip olduğu nüfuz cidden hayret vericidir. Çin'de pek çok ihtilaller meydana gelmiş, memleket kuzeyli kavimler tarafından defalarca zabt ve istila edilmiş olduğu halde, Kingler hiçbir şekilde değer kaybetmemiş, Konfüçyüs'ün manevi nüfuzu sarsılamamıştır. Eski ve modern felsefe tarihi bunun bir misalini daha gösterememektedir.

Çinliler, Kong-Tse için her ilkbahar ve sonbaharda, kendi adına kurulmuş olan binbeşyüzden fazla mabette, tantanalı ayinler, ibadetler yaparlar. Çinlilerin Kong-Tse'ye gösterdikleri hürmet o kadar derindir ki içlerinden Hristiyanlaşanlar bile bu ayine devamdan kendilerini alamazlar.

Hatta bu mesele, Çin'de Hıristiyanlığı yaymak için giden misyonerlerden Cizvitlerle Dominikenler arasında çok büyük ihtilaf ve münakaşaya sebep olmuştur. Dominikenler Kong-Tse'ye yapılan ayin ve yüceltmeyi bir nevi putperestlik saymış, Hıristiyanlaşan Çinlileri kesinlikle bu ayinlere katılmaktan men etmişlerdir. Halbuki Cizvitler, bu ayinleri tamamiyle medeni bir ikramdan ibaret görmüş, katılanların Hıristiyanlığına bir zarar vermeyeceği görüşünü savunmuşlardır.

Kong-Tse için yapılan bu merasim esnasında kraliyet memuru, diğer memurların önüne geçerek, üzerine büyük harflerle Kong-Tse ismi yazılmış olan Tablet'e doğru ilerler. Kong-Tse'ye şöyle dua eder:

“Kong-Tse! Büyükler, hayret uyandıranlar ve mukaddesler sizin faziletlerinizdir. Her şeyde tecelli eden bu faziletler en üstün övgü, saygı ve ikrama layıktır. Eğer hükümdarlar halkı mesud edecek bir şekilde işleri yürütüyorlarsa, onlar bu güzel idarelerini sizin fazilet ve tecellilerinize borçludurlar. Herkes sizi rehber tanıyor, size kurbanlar sunuyor ve sizden tecelli bekliyorlar. Bu hep böyle ola gelmiştir. Size sunduğumuz her şey temizdir, lekesizdir, boldur. Ruhunuz bize gelsin, mukaddes varlığı ile bize şeref versin!”

Her evde, her okulda Kong-Tse'nin hatıralarını ihya için bir salon vardır. Öğrenciler buraya giderek saygı görevini yerine getirirler. Öğrencilerin kazandıkları dereceler, bu salonda ve seçkinler huzurunda öğrenciliğe yakışır bir şekilde gösterime sunulur.

Çin'e giden ilk misyonerlerden Le T. Comte'in Kong-Tse hakkında yazdığı satırlar, bu hakimın sadece Çinliler üzerinde değil, Çin'e giden yabancılar üzerinde de ne kadar derin bir etki bıraktığının açık bir delilidir. Le T. Comte diyor ki: “Kong-Tse'nin ne hamîyyet ve taassubuna, ne de samimiyet ve temizliğine hiçbir şey ilave edilemez. Bu kişi,

tabiat kanununun akışı içinde büyümüş bir adamdan çok, yeni bir kanundan söz eden bir hakim gibi görünüyor. Sözlerinde asla yalan ve riya yoktur. İşleri ve hareketleri, hiçbir zaman ortaya koyduğu kaideleri yalanlamamıştır. Halkla münasebette gösterdiği ağırbaşlılık, yumuşak huyluluk, saygınlık, servet ve paralara gösterdiği nefret, işlerini daima kontrol altında tutması, alçak gönüllülük ve fedakarlık, kısaca eski hakimlerde sıkça görülen üstün nitelikler, bu kişinin sadece akıl ile bu mevkiye ulaşmış bir filozof değil, aksine tam olarak yetişmesi için Tanrı'dan ilham alan yeni bir alim olduğuna hükmettiriyor.”

C. TAOİZM

a) Lao-Tse'nin Hayatı

Çin'de halk arasında çok yaygın olan Taoizm'in kurucusu Lao-Tse'dir. Bu esrarengiz filozofun hayatı hakkındaki doğru bilgi, Kong-Tse'ye oranla çok azdır. Bu iki Çin filozofu çağdaş idiler. Fakat M.Ö.604 yılında doğmuş olan Lao-Tse, Konfüçyus'tan daha yaşlı idi.

Eski Yunan filozoflarından Tales, Aneksimandros ve Pisagor ile de çağdaş olan Lao-Tse, bazı yönlerden bu filozoflara benzer. Çin'in ilk tarihçisi Se-ma-Thsian İsa (A.S)'dan yüz sene önce yazdığı Sse-ki, yani "Tarihi Anılar" adlı eserinde Lao-Tse'nin Ngan-Hoei eyaletinin Khio-jin köyünde doğduğunu haber veriyor. Gerçi bu eserde Lao-Tse'nin doğum tarihini gösterir hiçbir kayıt yoktur. Fakat bazı tarihi kayıtlara bakılınca, bu filozofun M.Ö. (604) yılında Tchou hanedanından İmparator Ting-Vang devrinde dünyaya geldiği tahmin ediliyor.

Çin'in meşhur yazarlarından Ma-Touan-lin "Eski Edebiyat Abideleri Üzerine Derin Araştırmalar" adlı eserinde Lao-Tse'nin Tcheou'lardan Ping-Vang'ın imparatorluğunun 42. yılında doğduğunu kabul ediyor. Buna göre, doğum tarihinin M.Ö. 729 olması gerekiyor. Fakat, daha önce de ifade edildiği gibi, çoğu tarihçi Lao-Tse'nin doğum tarihini M.Ö. 604 olarak tesbit etmek istemiştir.

Camiu't-Tevarih müellifi Reşidu'd-Din de, Tai-Chanc-Lai Kien'in Tcheou hanedanının 20. hükümdarı Tin-Vang devrinde doğmuş olduğunu haber veriyor. Çince, "azametli eski sultan" manasına gelen Tai-chanc-lai Kien ismi, tabileri tarafından Lao-Tse'ye verilen bir lâkaptır. Görülüyor ki Reşidü'd-Dîn, Lao-Tse'nin İmparator Tin-Vang zamanında doğmuş olduğuna kabul ediyor. Camiu't-Tevarih müellifi, Shakyamouni yani Buda gibi Lao-Tse'nin de Kıtaylarca bir peygamber kabul edildiğini haber veriyor.

Lao-Tse'nin hayat menkıbesi efsanelerle doludur. Bu efsaneler o kadar çok yayılmıştır ki, İlhanlılar veziri Reşidü'd-Dîn bile bunlardan bazılarını zikretmekten kendini alamamıştır. Sema-Thsian'in kaydettiği

bir efsaneye göre Lao-Tse'nin annesi "Nur"dan hamile kalmış ve hamileliği yetmişiki yıl sürmüştür. Bu kadar uzun süre ana rahminde kalan Lao-Tse, doğduğunda saçları bembeyaz olduğu için, kendisine ihtiyar çocuk manasına gelen Lao denilmiş. Yine aynı tarihçiye göre bu filozofun aile ismi Li, kendi ismi ise Eulh imiş; halk arasında da Pe-Yang adıyla anılmış.⁸ Vefatından sonra, kendisine uyanlar ona Tan mahlasını vermişlerdir.

Lao-Tse, Tcheou sülalesinin tarihçisi ve kütüphane muhafızı (memuru) idi. Çin tarihçilerinden bir çoğu, Lao-Tse bu görevde iken, Tcheou'lar baş şehrini ziyaret eden Kong-Tse'nin, kendisini ziyaret etmiş olduğunu haber veriyorlar. Güya bu konuşma esnasında Kong-Tse, insanın hayatta takip edeceği yol hakkında sual sormuş, Lao-Tse tarafından da şöyle bir cevap verilmiştir: "Sözünü ettiğiniz insanlar, kemikleri gibi, uzun zamandan beri çürüyorlar. İnsanlar çürür; çürümeyen sadece sözleridir. Öyle ise akıllı olan zaman ve zemini müsait görünce yükselme fırsatını kaçırmamalıdır. Ne var ki zaman ve zemini müsait görmeyince kadere teslim olarak kendini hayatın akışına bırakır. "Zengin tüccar, fakir görünmek için servetini saklar", sözünü çok işittim. Faziletli bir filozof da zeka ve irfandan mahrum sıradan bir insan gibi görünmeyi sever. Siz, kendinizi egemenliği altına alan kibirli bir ruhtan arınmaya, sizi eğlendiren zevklerden kaçınmaya başlıyorsunuz. Öyle ise hal ve davranışlarınızın yansıttığı isteklerle meşgul olmayı bırakınız. Çünkü bunlar sizin hiçbir işinize yaramaz. İşte size diyebileceğim şeyler..."

Çin tarihçilerine göre bu konuşma Kong-Tse üzerinde çok derin tesir bırakmış, konuşmayı müteakip arkadaşlarına bu ihtiyar filozoftan söz ederken hakkındaki kanaatini şu şekilde açıklamıştır: "Biliyorum ki, kuş uçmak, balık yüzmek, ayaklı hayvanlar koşmak güç ve yetisine sahip bulunuyorlar. Koşanları iple, yüzenleri ağla, uçanları da okla yakalamak mümkündür. Fakat Dragon'a gelince bu mahlukun nasıl uçtuğunu, rüzgara veya bulutlara mı binerek semaya çıktığını bilemiyorum. Bugün Lao-Tse'yi gördüm, o bir Dragon'a benziyor."⁹

Lao-Tse ile Kong-Tse'nin hayatları ve neşrettikleri dinler arasında çok önemli farklar vardır. Birincisi, hayatına bakılınca adeta efsanevi şahsiyetler sınıfına sokulmuş olup, yaydığı din ise maddi hayatla yeteri kadar ilişkili değildir. Çin tarihçisi Se-ma-Thsian diyor ki: "Lao-Tse, fazilet ve yüce gayelerin elde edilmesine dalmış olduğundan hayatını dağdağlardan uzak ve sade bir surette geçirmiştir. Genellikle Tcheou hane-

⁸ Çince (Li) erik ağacı, (Eulh) kulak, (Pe-Yang) da semavi nur manasını ifade etmektedir.

⁹ Dragon: Eskilerin ejderha ve tenin dedikleri mevhum bir canavarın ismidir. Tarihte uçabilen bir tür Hint kertenkelesine de Dragon denilir.

danına bağı kalarak yaşamış ve sarayda kütüphane memurluğu görevini görmüştür. Fakat bu hanedanın yıkılmaya yüz tuttuğunu görünce, memleketi terk ederek batıya doğru bir seyahate çıkmıştır. Havanan geçidine geldiği zaman derbent muhafızı bulunan Yin-Hi,¹⁰ madem ki memleketi terk ederek inziva hayatına çekilmek istiyorsunuz, nasıl hareket etmem gerektiği hakkında bir kitap yazmak lütfunu esirgemeyiniz.” şeklinde bir ricada bulundu. Bunun üzerine Lao-Tse bir süre orada kalarak Tao-Te isimli meşhur kitabını yazdı. Kitabı Yin-Hi’ye vererek yoluna devam etti. “Se-ma-Thsian’ın şarihlerinden birine göre Lao-Tse bu defa, bir kara öküze binmiş ve batı taraflarına doğru gitmiştir.¹¹ Lao-Tse hakkında eski Çin tarihçilerinin verdikleri bilgiler bundan ibarettir. Bu filozofun Havanan geçidinden sonra nereye gittiğine ve akıbetinin ne olduğuna dair kesin tarihi bilgiler yoktur. Fakat, Lao-Tse’nin tabileri, bu seyahatin, Hazar denizi sahiline ve Basra havalisine kadar devam ettiğini söylerler. Hatta içlerinden bazılarının Lao-Tse’nin Hindistan’a kadar giderek orada Buda mezhebini tesis etmiş olduğunu iddia etmek gibi garip fikirlerde bulunmuş oldukları bile görülür. Fakat bu iddiada gerçek payı yoktur.

Acaba Lao-Tse neşrettiği dinin esaslarını nereden almıştır? Meşhur müsteşrik Abel Remusat Taoizmin menşeyini İbranilere kadar götürmek istemiştir.¹² Fakat bu iddianın gerçek payı olmadığı şüphesizdir. Çünkü Lao-Tse’nin İbranilerle temas ettiğine dair hiçbir tarihi vesika yoktur. Batıya doğru yaptığı seyahatin Belh havalisine kadar devam ettiği hakkındaki rivayet de esasen o kadar kuvvetli değildir. Bu rivayetin gerçeğe uygun olduğu kabul edilse bile, yine Abel Remusat’ın iddiası teyit edilmiş olmaz. Çünkü Lao-Tse’nin kitabını Çin’den çıkmadan önce yani Havanan geçidinde yazmış olduğu muhakkaktır. Demek ki Çin filozofunun Hz. Musa (S.A)’nın eşretmiş olduğu dinden haberdar olması ve Tao-Te kitabını bu esasa binaen yazmış bulunması ihtimali yoktur.

Şu halde Lao-Tse’nin fikirleri ve ortaya koyduğu mezhep ya sırf kendi dehasının mahsulüdür veya Tcheou hanedanının kütüphane memuru olması itibarıyla eski kitaplar hakkında yaptığı inceleme ve araştırmanın bir ürünüdür.

Lao-Tse’nin vefatından 400 sene sonra mevcut vesikalara dayanarak hayatını yazan Se-ma-Thsian’ın filozofun Tao-Te kitabını Tcheou’lar ülkesini terk etmeden önce kaleme aldığı hususundaki açıklaması, üçüncü görüşü iptal ediyor. En kuvvetli ihtimaller ikinci görüş

¹⁰ Havanan geçidi muhafızı olan (Yin-Hi), Çinlilerin (Kouan-yin-tse) dedikleri filozoftur.

¹¹ Çinlilerin (Lao-Tse)’nin resim ve heykellerini siyah bir öküze binmiş olarak tasvir etmeleri bu rivayete müstenit olmalıdır.

¹² Abel Remusat, **Notice sur Lao-Tse.**

etrafında toplanıyor. Çünkü Lao-Tse'nin, kütüphane memuru olduğundan, oradaki kitapları araştırarak eski din ve felsefeler hakkında geniş bilgiler elde etmiş olması son derece normaldir. Nitekim, Lao-Tse'nin çağdaşı olan Kong-Tse de aynı şeyi yapmıştır. İmparatorlara ait kütüphanede başka milletlere ait kitapların bulunması da uzak bir ihtimal değildir.

Mösyö Potier, "Description de La Chine" adlı eserinde açıkladığı üzere Çin imparatorlarından Mou-Wang, İsa (A.S)'nın doğumundan bin sene önce Batı Asya'ya seyahat etmiş, dönüşünde o yörenin sanat adamlarının bir çoğunu beraberinde Çin'e götürmüştür. Bundan başka Lao-Tse'nin yaşadığı sırada Batı Asya'nın Persepolis, Babil, Belh gibi medeni şehirleriyle Çin arasında ipek ve fagfur ticareti çok yaygınlaşmıştı. Bu suretle gerçekleşen ilişki ve temaslar neticesinde batı havalisine ait dini ve felsefi bazı fikirlerin de Çin'e nüfuz etmiş olması pek de inkar edilemez.

Bununla beraber, Lao-Tse mezhebinde, bu yabancı tesirlerden ziyade, Çin'in eski dininin apaçık izleri pek güzel seçilebiliyor. Bu filozofun, Kingler'in mütaalasından edindiği bilgileri, şahsi fikirleriyle meczederek mezhebini tesis etmiş olması iddiası hakikate daha çok uygun görünüyor.

Çinliler arasında yaygın bir rivayete göre, Lao-Tse, Batıya yaptığı seyahatte Hatene şehrine uğramış, ahalisine, neşrettiği dini kabul ettirmiş ve orada vefat etmiştir. Hatta Hatene şehri civarındaki bir türbe de, Lao-Tse'nin kabri imiş. Fakat, tarihsel açıdan Lao-Tse'nin nerede ve ne zaman vefat ettiği bilinmiyor. Her halde bu filozof Çin'den çıktıktan sonra bir dahat vatanına dönmemiştir.

Lao-Tse'nin fikirleri ile Buda'nın fikirleri arasındaki benzerliği nazar-ı dikkate alanlar Buda'nın Çin filozofundan ilham aldığı iddiasında bulunuyorlar. Doğum tarihlerine bakılınca bu iddia yalanlanamaz. Çünkü (Buda), yirmi yaşında iken Lao-Tse de kırk yaşında bulunuyordu. Aradaki yirmi yıllık fark, öncekinin ikincinin fikirlerinden haberdar olmasını mümkün kılar. Fakat o sırada Çin'le Hint arasındaki münasebet ve temasın ne kadar az ve ne derece zor olduğu düşünülürse bu iddiaya o kadar önem vermemek gerekir.

Lao-Tse'yi Kong-Tse ile mukayese edenler ikincisini birincisinden daha az büyük olarak vasıflandırıyorlar. Kong-Tse çok şey biliyordu, fakat henüz hakiki hikmeti elde edememişti. Dünyevi menfaatler takip ediyor, hayaller peşinde koşuyordu. Kung-Tse'nin kendisinin de, Lao-Tse'nin üstünlüğünü kabul ettiği görülüyor. Lao-Tse'yi bulutlar ve rüzgarlarla yetiilmesi imkansız bir makama yükselmiş bir dragona benzetmesi, bu kanaatini pek güzel gösteriyor. Konfüçyus, yaşayan pratik bir

insandır. Lao-Tse ise ruhun derin ihtiyaçlarını sezmiş, bir vecd ve istiğrak içine dalmıştı.

Bununla birlikte Lao-Tse'nin hayatı sönük geçmiştir. Bu filozof çağına damga vurabilmek için hiç uğraşmamış, Kong-Tse gibi hayata atılmamış, hatta özel bir okul bile kurmamıştır. Esasen bu hareket tarzı “kanaat felsefesi”nin mahsulüdür. Çünkü Lao-Tse'ye göre insan, ancak manevi faziletleriyle insandır. Faziletlerin en aşağı derecesi de tevazudan ibarettir. İnsan için lazım olan şey, tevazu göstermek, kendi fikir ve isteklerini başkalarına kabul ettirmeye çalışmamak, her şeyi hoş görmek, her hale kendini uydurmak, kısaca dünya işleriyle hemen hemen hiç meşgul olmamaktır.

b) Tao-Te-King

Lao-Tse'nin Tao-Te ismini verdiği bu kitap, anlaşılması çok zor olan eserlerden biridir. Çinlilerce mukaddes olan bu King, çoğu kısa olmak üzere (81) bab'dan mürekkep olup Tao ile Te'den bahseder. Tao-Te-King'in özünü ve anlatmak istediği asıl ilkeyi çağrıştıran “Tao” kelimesinin zaman zaman gerçek, zaman zaman da mecaz anlamda kullanıldığı anlaşılıyor. Gerçek anlamına göre Tao, bütün varlıkların izlediği yoldur. Mecaz manasına göre ise kainatın ilk ilkesi demektir. Sinologlar Tao'nun aynı zamanda her iki anlamını ifade edecek bir tabir bulmakta güçlük çekmişler ve bu kelimeyi değişik anlamlara gelecek şekilde tercüme etmişlerdir. Mösyö Remusat, vaktiyle Tao'yu akıl, gerçek neden ve doğru manalarına gelen “raison” kelimesiyle tercüme etmiştir. Meşhur sinologlardan Stanislaw Julyen ise, yol ve metod manalarına gelen “voie” kelimesi ile tercümeyi tercih etmiştir. Mösyö “Legge” tercümesinde Tao kelimesini aynen kullanmıştır. Fakat, “Tao-Te-King” de bu kelimenin yol ve metod manasına geldiğini ayrıca zikretmiştir.

“Te” kelimesine gelince, bunun tercümesinde hiç ihtilaf edilmiş, bütün sinologlar tarafından “fazilet” anlamına geldiği açıkça ifade edilmiştir. Buna göre Lao-Tse'nin adı geçen eseri fazilet ile metodundan bahseden bir kitaptır.

En tanınmış sinologların ihtilafı, Tao kelimesinin, kendisine yüklenen bütün anlamları içerdiğini gösteriyor. Bir karşılığını aramak boşunadır. Tao, yapısı ve taşıdığı öz gereği, tapınılması gereken mutlak varlıktır. Alem-i ma'kûl (düşünülen evren) ve manevi insandır. Tao kavramında hakim olan düşünce ahlaktır. Bu itibarla Brahman'dan ayrılmaktadır. Çünkü Brahman kavramındaki hakim düşünce yaratmadır. Tao da ilke, evren düzeni ve mükemmel yol anlamları vardır. Başlangıcı yoktur. Chang-Ti'den daha eskidir. Varlığı mutlaktır. Kanunu kendindedir. Tao'ya göre gök düzen gerektirir. Tao zatında değişiklik olmaksızın her şeye nüfuz eder. Bütün varlıkların süt anası ve süt babasıdır.

Tao'ya atfedilen Ő nitelikler, yüksek tasavvufi dűŐnce dikkate alınmadıkça anlaŐılamazlar. Bu niteliklerden anlaŐılıyor ki, Tao, mutlak akıl, evrensel akıl, 6ncesiz ve sonrasız olan tarafından tayin olunmuŐ bir metottur. BaŐlangıcı yoktur. Her varlıđın 6ıktıđı ilke odur. Aslı fazilet olup kainatta var olan dűzendir. Bu dűzeni, deđerli olduđundan, insanlara yaymak gerekir. BeŐeri eylemler kainat dűzeni gibi műkemmell olmadıkça insanlar mutlu olamazlar.

İŐte Lao-Tse, Tao-Te'sinde insanlığı saadete g6tűrecek bu fazilet yolunu g6stermeye 6alıŐmıŐtır. Tao-Te'nin (81) babdan olduğunu s6ylemiŐtik. İlk 6 6 bab "Tao-Te" de hakim olan fikirleri a6ıklıyor. D6rdűncűden 37. baba kadar olan kısımlar her Őeyin temel ilkesinden bahsediyor. 38. babdan 52. baba kadar ahlak, 53. den 80. baba kadar da siyaset konuları a6ıklanıyor. 81. bab ise kitabın eki durumundadır.

Bir 6ok alim, Tao mezhebinin menŐeini Hind'de aramak gerektiđine kani olmuŐtur. Gerçi Lao-Tse'nin batıya dođru seyahat ettiđine dair nakledilen efsane b6yle bir dűŐnceye uygundur. Fakat araŐtırmacı Douglas'a g6re, Tao ve Brahman'daki esas fikirlerin bir 6ođu bir birlerine benziyorsa da bu benzerlik bunların menŐe'lerinin aynı olmalarını gerektirmez. 6űnkű bu fikirlerin hem 6in'de hem de Hindistan'da bir birlerinden tamamiyle ayrı geliŐebilmiŐ olmaları műmkűndűr. Evet, Tao'da Hind'den alınımıŐ bazı fikirler bulunması muhal deđerildir. Fakat g6rűlen benzerliđin Lao-Tse'nin "Brahman"dan ilham aldıđı kanaatini verecek bir mahiyette olmadıđı da bir gerçektir. Esasen ruh nazariyecilerinin bir noktada birleŐmeleri 6ođu zaman bir vakıadır. Tao ile Brahman'daki benzerliklerin de b6yle olması muhtemeldir. Tao mezhebinin derin k6klerinin 6in'in eski derinliklerine kadar uzandıđı g6rűlűyor. Bu k6kler, Tao mezhebinin menŐeinin Hind'de olduđu hakkındaki nazariyeyi 6űrűtecek kuvvetli bir delildir.

Tao'daki fikirlerin bir 6ođu tezat Őeklinde ortaya konulmuŐtur. Bu yoldaki 6nemli prensiplerden birisi, fakirlik ve yoksulluđun mal ve zenginlikten, al6ak g6nűllűlűđűn kibirden, ruhun cesetten, evrenin, i6indeki yaratıklardan iyi olduđu Őeklinindedir. Bu ilkenin i6eriđindeki tezat son derece a6ıktır. Fakirliđin zenginlikten, tevazuun kibirden iyi olduđu dűŐűncesi, zenginliđin fakirlikten, kibrin tevazudan iyi olduđu dűŐűncesine oranla 6ok daha űstűn olduđu kabul edilse bile halkın ve 6zellikle cahil kesimin bu derin tasavvufu kolay kolay anlamasının műmkűn olmadıđı ortadadır. Nitekim 6in'de de b6yle olmuŐ, Tao'nun bu yüksek ilkeleri hűkűmsűz kalmıŐtır.

Tao-Te'nin ilk cűmlesi ezeli Tao ile belirli ve sınırlı Tao arasında bir fark ortaya koymakla baŐlıyor. Kitapta műsbet ve menfi forműller i6 i6e bulunuyor.

Bir taraftan Tao isimsizdir, özü bilinemez, boştur, kesinlikle belirsizdir, buna göre her şey yoktan var olmuştur; diğer taraftan Tao, yaratıcı güce sahiptir, bir ismi vardır, üzerlerine hükümran olmak istemeksizin her şeyi besliyor, her şeyi yapıyor, bununla birlikte, bir etkisi yoktur.

Bütün yaratıkların büyüüp kemale ermesi için, bir devir tayin edilmiştir. Zamanla bu yaratıklar eskiyor, ihtiyarlıyor ve buldukları ilk konumlarına geri dönüyorlar. Tao-te'deki bazı hikmetli sözlerden hareketle Tao'yu bilmeye çalışanların, ölümle yok olmadıkları anlaşılıyor.

Kong-Tse ile Lao-Tse mezhepleri arasında benzerlikler bulunduğu gibi çok büyük farklar da vardır. Lao-Tse de maziden çok bahsediyor. Kitabının önemli bir bölümü ata sözleri ile doludur. Fakat Kong-Tse'nin yaptığı gibi eski imparatorlar arasında yücelttiği Yao ve Şun değildir. Lao-Tse'ye göre en çok yüceltilmesi gereken ve kutsal olan imparator sarı Hoang-Ti'dir. Ama bu isim Kong-Tse'nin kitaplarında mevcut değildir.

Kung-Tse'nin Gök ve Yer düşüncesi aynen Tao-Te-King'de de mevcuttur. Lao-Tse'nin bazı ifadelerinde, var olanların ilk ilkesi'nin bir şeklinin bulunduğunu düşünenler de vardır. Tao kelimesi, Kong-Tse'nin kitaplarında Lao-Tse'nin eserinde olduğu kadar geniş ve farklı anlamlar içermiş olmamakla birlikte yine de çok önemli bir kelimedir.

Kong-Tse ile Lao-Tse'nin ahlâklarında da aynı benzerlikler vardır. Lao-Tse de insanın temel öz ve hakikatinin gelişimini fazilette görüyor. Fakat Tao'yu bilmek –ki Lao-Tse'ye göre ahlâkın ilkesidir- Kong-Tse'nin istediği hikmeti arama ile aynı şey değildir. Kong-Tse'ye göre hikmeti aramak için kitapları ve eski gelenekleri incelemek ve onlara vakıf olmak gerekir. Halbuki, Lao-Tse'ye göre, Tao'yu bilmek için, kendimiz ile öz varlığı bilmek yeterlidir.

Lao-Tse çok bilgili olmayı kötü görüyor. Bakışını daima dış varlıklardan çevirerek, iç hayata yöneltiyor. Fakat bununla hayattan kesinlikle el etek çekerek ruhbanlığa atılmayı tavsiye etmiyor. Onun istediği ruhen alemde kurtulmaktır.

Lao-Tse'ye göre vicdanı bozan ve yıpratın şey, maddi ve somut zorunluluklardır. İnsan, aleme karışmayarak kendi başına kalacak olursa, Gök'ün yolunu pek kolay öğrenebilir. Merhamet, iktisat ve tevazu Tao-Te'nin üç hazinesidir.

Lao-Tse, Moğol ırkı arasında en yüksek ahlâk anlayışını idrak eden kimsedir. Kötülüğe karşı iyilikle mukabele etmek, bu filozofun ilk ilkesidir. Bu ilkeyi şu şekilde izah ediyor: “Bana iyilik edenlere ben de iyilik ederim. Bana iyilik etmeyenlere de ben yine iyilik ederim. Bu şekilde hareket edilirse herkes iyi olur.”

Lao-Tse, eski eserlere yeteri kadar değer vermiyor. Hatta Kong-Tse'nin zihnini meşgul edenler arasında çok önemli bir yeri olan âdab ve erkânla bile alay ediyor. Tao-Te-King'de siyaset hakkında bir takım özel düşünceler görülüyor. Fakat bu düşünceler de ahlâkla yeteri kadar bağlantılıdır. Tao'yu bilen faziletli insan, en iyi bir hükümdardır. Fakat ki-tapta hakim olan düşüncelere göre, devletin yapmak zorunda olduğu görevleri yoktur. Lao-Tse harbe karşıdır. Maddi ilerlemeye kesinlikle değer vermiyor. Kanunların bir çoğunu gereksiz görüyor. Devletin Tao'su olmalıdır. Herkes sessizce ve yalnızmış gibi yürümelidir. Vatandaşların ilk görevi itidâl ve sukünettir. İş başında bulunanlar, halkın hırs ve arzusunu mümkün olduğu kadar az tahrik etmelidir. İstek ve arzuları tahrik ve teşvikten kaçınmak gerekir. İyi bir hükümdarın görevi, ister şahsi ve isterse icraat yoluyla olsun halkta servet ve şöhrete karşı bir küçümseme duygusu uyandırmalıdır.

Görülüyor ki Lao-Tse'nin siyaseti, olumlu bir amaca, üstün bir ideale ulaşmak için azimle çalışmak değil, aksine kalbi serbest bırakarak Tao'yu bilmeye zemin hazırlayacak sukünat ve huzuru bulmaya ve oluş-turmaya çalışmaktan ibarettir.

Tao-Te-King'in öğrettiği mezhep bir tür vahdet-i vucûd(pantheisme absolute)'dur. Lao-Tse, varlıkların ilkesi ve çıkış noktasını açıklamak için temelde bir ilk neden, hareket noktası olarak da, bir ilk birlik(L'unité Primordiale) kabul etmiştir. Çin filozofuna göre bütün noksanlık ve kötülüklerin sebebi, madde alemidir. İnsanoğlu madde aleminde, bütün varlıkların ilkesi olan en büyük Varlık'ın, "Büyük Birlik"in yansıması ve süresiz bir varoluşu gibidir.

Tao-Te-King'in baş taraflarında, Tao'nun yani ilk ilkenin mutlak niteliklerinin tesbitine, nitelikli ile niteliksizin, sınırlı ile sınırsızın, ölümlü ile ölümsüzün arasındaki sınırın tesbitine çalışıldığı görülüyor. Lao-Tse'ye göre, Tao'nun, yani ilk ilkenin, biri üstün, diğeri kötü olmak üzere iki tür varlığı vardır. Bu iki varlık, öncesizlikte bir değildi. Bunlardan birincisi, ikincisinden öncedir. Alemde belirli, sınırlı ve ölümlü olan her şey, Tao'nun, bu ilk ilkenin varlığıyla ilgilidir. Belirsiz, sınırsız ve ölümsüz olanlar ise, Tao'nun üstün varlığına aittir.

İlk neden hakkında insanın tam ve mükemmel bir fikir edinebilmesinin mümkün olmadığını, bu nedenin özünü anlamak için sarfedilen çalışmanın acizlik ve güçsüzlüğü isbattan başka bir şeye yaramayacağını, eski filozoflar arasında ilk defa iddia eden Lao-Tse olmuştur.

Bu filozofa göre, hareket kanununa tabi olan her şey, varlığı mümkün, hareketli ve ölümlüdür. Öyle ise, mutlak hareketsiz olan ve bir maddi şekil gerektirmeyen şey, varlığı mümkün ve ölümlü olamaz. Görülüyor ki Lao-Tse'ye göre cisimsizlik ve mutlak hareketsizlik, öncesiz

kemalin ölümsüz mucizesidir. Varlığı mümkün olmak, varlığın ölümlü oluşundan başka bir şey değildir. Varlık, şekilden ayrılır ayrılmaz aslına döner. Lao-Tse İlk Neden için maddi olmayan bir öz ve yücelik ile maddi olan bir öz ve kötülük kabul ettiği gibi, insanda da bir maddi ilke bir de aydınlatıcı ilkenin var olduğunu düşünmüştür. Aklî neden, Lao-Tse'ye göre, sadece araçtır. Ruhun veya maddi olmayan ilkenin özü ve kaderi (=La destinée) hakkında, Lao-Tse'nin düşüncesi yeterince açık değildir. Tao-Te-King'in bir yerinde öldükten sonra ruhun kendi kişiliğini hissettiğini söylüyor. Bir yerinde ise, Yüce Neden'e geri döndüğünü ifade ediyor. Özellikle hayatta iken iyi işler yapanların, ölüm sonrası Yüce Neden'e kavuştuklarını iddia ediyor.

Bazı Felsefe tarihçileri, Lao-Tse'nin ahlakını Yunan filozoflarından Epicure'un ahlakına benzetmek istemişlerdir. Ancak bu iddia yanlış ve gerçek dışıdır. Lao-Tse'yi bu hususta mutlaka Yunan filozoflarından birine benzetmek gerekiyorsa, Çin filozofunun ahlâkını, ahlâki doktrini çok katı olan Zenon'a benzetmek daha doğru olur. Çünkü Lao-Tse'nin tabiat ve insan hakkındaki düşünceleri, Revâkiyyûn(Stoicians)'un fizyoloji ve psikolojisi ile daha çok benzerlik gösterir.

Nasıl ki Zenon mesleği, eski sosyetenin kötülüğüne karşı bir tür protesto ise, Lao-Tse'nin ahlâki kaideleri de zamanındaki insan topluluklarının bozulmasına karşı bir tür protestodur. Lao-Tse toplumun ve bireyin iyiliğini, faziletin sıkı ve devamlı bir surette yayılma ve yaşatılmasında görüyor. Çin filozofuna göre yüce fazilet, iyi ve kötü olan hayat ve hareketlerin varlığının nedeni konumundaki Yüce Neden'e uymaktan ibarettir. Çünkü bunların kanunu, yüce neden'dir. Yüce Neden'den başka ahlak, Yüce Neden'den başka kanun ve Yüce Neden'den başka bilgi yoktur.

İnsan ölümsüz olan cisimsizliğe kavuşmak için var gücüyle bu maddi şekilden ayrılmaya çalışmalıdır. Ancak bu şekilde Yüce Neden ile birleşebilir. İnsan mümkün olduğu kadar arzularını frenlemeye, kendisine hor bakmaya ve böylece bütünüyle sessiz ve hissiz kalmaya çalışmalıdır. İnsan ancak böyle yaparsa Yüce Neden'e kavuşabilir.

Lao-Tse'nin ahlaki esaslarını dayandığı bu Hareketsizlik(Non agir) inancı, mezhebine bağlı olanlar tarafından oldukça kötü yorumlara uğratılmıştır. Taoizm müntesiplerinin inziva kaideleri ve son derece aşırı bir ruhbanî hayata atılmaları, Lao-Tse'nin ahlak felsefesinin kötü yorumlanması bir ürünüdür.

Lao-Tse'ye göre insanın biri cismanî, diğeri manevî iki özü olduğu gibi, biri iyiliğe, diğeri kötülüğe yönelik iki de yetisi vardır. İyilik yetisinin gelişmesine çalışmak insanın en önemli görevidir. Lao-Tse, ortaya koyduğu ilkelerin bağlayıcılığı neticesinde, halkın ilim öğrenmesi-

ni tercih etmiyor. Çünkü ortaya koyduğu ilkelere bakılınca, bütün arzular, bütün kötülükler ilmin zorunlu bir sonucudur. İnsan cahil kalmalıdır ki, saf yaratılışını koruyabilsin.

Lao-Tse'nin mezhebine bağlı olan Çin filozofları arasında Kouan-Yun-Tse birinci dereceyi kazanmıştır. Bu filozof, hocasının düşüncelerini anlaşılır bir biçimde açıklamak amacıyla çok önemli bir kitap yazmıştır. Lao-Tse'nin öğrencileri ve mesleğine bağlı olan filozoflar tarafından daha bir çok kitap yazılmıştır.¹³ Fakat, bu kitaplarda Lao-Tse'nin oldukça karışık ve çok yüksek bir tasavvufi renge bürünmüş olan mezhebi tam olarak açıklanamamış, daha kapalı ve içinden çıkılmaz bir hale sokulmuştur.

Lao-Tse'nin mezhebi Çin'de çok büyük etki yapmamıştır. Evet Çin'de milyonlarca insan Lao-Tse'yi takdis ediyorlar ve Taoizme mensup bulunuyorlar. Fakat bu dinin, Tao-te-King'in öğrettiği ilkelerle ilgisi çok azdır. Bu nedenle Tao-Te King ile Taoizm arasında esaslı bir bağ kurmak mümkün olamıyor. Tao-Te'nin öğrettiği yüksek ve saf felsefe, Taoistlerin elinde rengini kaybetmiş, kimya ve astroloji safsataları ile bu yüksek meslek, âdi bir putperestlik hurafesine boğulmuştur.

c) Taoizm

Taoizm, Lao-Tse'nin kurduğu dinin adıdır. Fakat bu dinin daha önce ayrıntılı olarak açıklanan ilkeleri ile bugün Çinlilerden önemli bir kitlenin bu ad altında bağlı oldukları inanç ilkeleri arasında çok önemli farklar vardır. Bugün Çin'de önemli bir din olan Taoizm, Tao-Te King'in ihtiva ettiği prensibe ancak uzaktan uzağa bağlıdır. Hatta bu iki sistem arasındaki ilişkinin mahiyeti bile meçhuldür. Taoizmin büyüklüğünün köklerini Tao-Te de aramak boşunadır. Ahlakında da Lao-Tse'nin ahlakındaki derinlik yoktur. Kan-Ying-Pien yani "Mükafat ve Mücâzât" isimli kitap onbeşinci asırdan beri Taoistlerin en önemli kitabı olmuştur. Bu kitaptan sonra da, Çin'deki bütün dinlerce kabul edilmiş olan "Takdis-i Hafi" kitabı gelir. Lao-Tse'nin, yaşadığı asrı aşan dini tasavvufu, materialist Çinlilerin elinde kısa zamanda sihirbazlığa dönüşmüştür. Bu iki kitap istihale devrinin yadigarıdır. İhtimal ki, Lao-Tse'nin, "İnsan ancak ahlakla ölümsüzlüğe ulaşır." şeklindeki düşüncesi bu istihaleyi hazırlamış, sonunda ahlaklı oluş sihirbazlık olarak yorumlanmıştır. Çünkü Lao-Tse'nin kitabında sihre ilişkin hiç bir kelime yoktur.

Tao-Te'nin ölümsüzlüğe ulaşma düşüncesi maddi olarak yorumlanacak olursa, bir insanın ölümsüzlük iksiri araması ve bu şekilde ölüml-

¹³ Lao-Tse, mezhebinin en büyükleri arasındaki önemli kişiler şunlardır: (Yun-Wen-Tse), (Kia-Tse), (Han-Fei-Tse), (Lie-Tse), (Tchouang-Seu), (Ho-Kouan-Tse), (Hoai-Nan-Tse)

süz bir hayat temin etmeye çalışması son derece normal bir şeydir. Nitekim İsa (A.S)'dan üç asır önce, Çin'in en meşhur imparatorlarından biri olan Shi-Hoang-Ti ruhların bolca hayat iksiri sundukları bahtiyar atalarını bulmak için bir filo göndermişti.

Lao-Tse, insanlara dünya işlerine dalmadan her şeyi hoş görmeyi, her hâle uymayı, çalışmayı bırakıp itaatkarlığı öğrettiği halde, Taoizmi yayma ve öğretme görevini üstlenenler, bu öğretiyi ve emirlere aykırı olarak, dünya hayatına fazlasıyla bağlanmışlar, hayatın lezzetlerini elde etmek için el-Kimya öğrenmişler, kurşunu gümüş, bakırı altın yapmak, civayı gümüşe döndürme gayreti sonuçta Taoistler arasında el-Kimya'ya sarılanların sayısını çokça artırmıştır. Tsin ve batılı Han'lar devrinde yani M.Ö.255 tarihinden M.S. 25 tarihine kadar devam eden zaman zarfında imparatorlardan, halktan her bir ferde varıncaya kadar her Çinli, ölümden kaçmak, fakirlik ve muhtaçlıktan kurtulmak hayalleri arkasında koşmaya başlamış, bu suretle asıl vazifelerini ihmal etmişlerdir. Bu yüzden ahlâki yaşantıları da çökmüştür.

Sihirbazlar, kendilerinin bütün tabiat kuvvetlerine hakim olduklarını göstermek için muska ve tılsım satmak yolunu tutmuş, halk da bu gibi şeylere aşırı düşkünlük göstermiştir. Taoist mabetleri vaaz, nasihat ve murakabe yeri olmaktan çıkmış, şarlatanlık ve sihirbazlık yeri olmuştur. Lao-Tse'nin sistemi tamamıyla bozulmuş, sihirbazlık ve kehanet düşkünlüğünün bir sonucu olarak naturalizm ve Millî Kahramanlar mezhebi onun yerini almıştır. Genel olarak diyebiliriz ki, Taoizm ismi verilen bu din, bir çeşit naturalizm (tabiata tapma) dini olmuştur. Halbuki Konfüçyanizm etik (ahlâki), Budizm ise metafizik bir mahiyettedir. Tao-Te'nin ahlaki çok önemli olmakla beraber, Taoizm ile hiç bir ilişkisi yoktur. Dünyadan alakayı kesmeyi va'z eden Lao-Tse mabetlerinde, uzun ömür ve servetü sâman (zenginlik) tanrılarının türemesi, Tao-Te mezhebi ile Taoizm arasındaki derin uçurumu çok güzel anlatmaktadır. Taoizm tanrılarının listesi de, mezhebin menşesindeki çelişkiyi açıkça gösteriyor. Taoist mabetlerden birine girecek ziyaretçi kendisini San-Ching'in üç büyük putu, yani üç saf ve mukaddes varlığı önünde bulur. Bu tanrılar, Lao-Tse'yi temsil eden bir teslisten başka bir şey değildir. San-Ching denilen bu üç "Put", budistlerin üç putu taklit edilerek yapılmıştır. Budistlerin bu üç putundan biri Buda'yı, ikincisi Buda'nın yaydığı dini, üçüncüsü ise toplumu yani, Buda'nın ümmetini temsil ettiği gibi Taoistlerin bu üç büyük putu da Lao-Tse'yi, dinini ve ümmetini temsil etmektedir.

Taoist mabedinde bu üç puttan başka You-Hoang-Chang-Ti denilen büyük bir put daha vardır. Kıymetli bir taştan yapılmış olan bu put, bu yüce tanrı dünyanın bütün işlerini yürütür. Halbuki Lao-Tse'nin üç heykeli -bu üç saf vücut- derin tefekkür halinde bulunmaktadır.

Taoist'ler bir taraftan Lao-Tse ile Rablerin en yücesi olan You-Hoang-Chang-Ti arasında ulûhiyet açısından hiçbir fark olmadığına; diğer taraftan, tanrının Shang ailesine mensup bir sihirbaz olduğuna ve M. 7. asırda yaşadığına inanıyorlar.

Taoizm dininde bazı yıldızlara da tapıyorlar. Beş unsurun yani, maden, ağaç, su, ateş ve toprağın ruhları veya cevherleri vardır. Bu ruhlar semaya yükselerek beş gezegeni oluşturuyor ve bu oluşum altında tanrılar sırasına giriyorlar. Şimşek tanrısı şekilden şekle giriyor.

Su, muhtelif şekiller altında, ejderhalar hükümdarı olarak somutlaştırılmış, adına, göller, nehirler kenarında bir çok mabetler yapılmıştır. Tabiat hadiselerinin meydana gelmesi çoğu zaman bu tanrıya isnat ediliyor. Yılan bu mabudun tenasühle girdiği cesetlerden biridir. Bu sebepten baharda yılanı dua ve ibadet edilir.

Taoistlerin ilkbaharda icra ettikleri meserret (mutluluk) bayramındaki merasim, bunlar arasında güneşe tapınmanın hâlâ yaşadığını gösteriyor. Şöyle ki, ilkbaharda bu bayram zamanı gelince, bir yerde büyük bir ateş yakılıyor, yarı çıplak Taoist rahipleri, ateşe bir miktar pirinç ve tuz attıktan sonra, yalınayak etrafında koşarak tavaf ediyorlar. Bu arada vedce gelerek yanaklarına küçük bıçaklar saplıyorlar. Bu ateş tercihen tenasül tanrısına mahsus mabedin önünde yakılıyor.

Tenasül ve tevellüd ilahî şerefine de bir takım merasimler icra ediliyor, debdebeli fener alayları düzenleniyor. Alayın önünde etrafı ağaç dallarıyla süslenmiş arabalar diziliyor. Bunları, üzerleri cezaya çarptırılmış yaralıların kanlarıyla boyanmış olan rahipler takip ediyor.

Efsanelerde ayın, bazı yaratıklar, bütün kurbağalar, tavşan, bu kalemun ve bir oduncu ile olan ilişkisi gösteriliyor. Akasya, söğüt, çam ve şeftali ağaçlarına mukaddes bitkiler nazarıyla bakılıyor.

Taoistlerin bir çok da evcil tanrıları vardır. Bunların heykelleri evlerin büyük kapılarının önünde bulunan ağzı açık bir sandık içine konuluyor. Evcil tanrılar, yer, mevki, vazife ve şahsi zevklere göre değişiyor. Ancak, her Çinlinin evinde mutlaka mutfak tanrısının heykeli ile atalarının ruhlarına mahsus Tabletler mevcuttur. Öncelikle bir ateş tanrısı olması muhtemel olan mutfak tanrısına isnat edilen görev çok önemlidir. Güya bu tanrı, nezareti altında bulunan şahısların fiil ve hareketleri hakkında her sene büyük ilaha rapor vermekle yükümlüymüş.

Bizde her sanatın ve mesleğin Pîr'i olduğu gibi, Çin'de de koruyucu bir mabudu vardır. Tahsilde bulunan talebenin tapındığı tanrı Wan-Chang'dır. Wan-Chang edebiyat tanrısıdır. Çokça övülen bu ilah Tcheou hanedanı memurlarından birinin ruhundan başka bir şey değildir. Wan-Chang'ın bazen büyük ve meşhur alimlerin bedenlerine girdiğine inani-

yorlar. Resmi Wan-Chang mezhebi, Kong-Tse mezhebinin rakibidir. Bu tanrıya mahsus olan mabedler çoğu kez Yüksek Okullar civarında inşa olunuyorlar. Yalnız Canton şehrinde on kadar Wan-Chang mabedi vardır.

Askerlerin taptıkları Kvan-Ti harp ilahıdır. Kvan-Ti, İsa (A.S.)'nın doğumundan iki asır önce (Han) sülalesi zamanında yaşamış bir macera adamıdır. Bunun resmen tanrı ilan edilmesi daha yenidir. Güya Kvan-Ti'nin ruhu 1828 tarihinde çıkan savaşta imparator orduları lehine hile ve girişimlerde bulunmuş, bu nedenle kendisinin tapınmaya layık bir tanrı olduğu ilan edilmiştir. Servet tanrısı olan Tsai-Shin tüccarlar tarafından kutsal sayılıyor ve her sene sonu şerefine bayram yapıyor.

Saydığımız bu tanrılardan başka bir sürü de ruh vardır. Çin'in orta sınıf halkı gece gündüz bu hayaletlerin korkusuyla huzursuz olurlar. Şerlerinden kurtulmak için ev ve dükkanlarını put ve tasvirlerle doldururlar.

Sinizm ve Konfüçyanizm'de papazlar yoktur; ama Taoizm'de bir din adamları teşkilatı vardır. Taoizm bu bakımdan tamamen Budizm'e benzemektedir. Nitekim, Budizm gibi Taoizm'de de hem keşişler ve papazlar sınıfı, hem de bunların üstünde bir papa vardır. Bu papazların en önemli görevi, sihir ve efsunlarla kötü ruhları kovarak, insanlara kötülük etmelerine engel olmaktır. Bundan başka rahipler bir takım muska ve tılsımlar yaparlar. İnsanlar, hastalıktan kurtulmak için, bunları tam bir itina ile kapılarına asarlar. Eyalet tanrılarına karşı yapılan ayinleri icra konusunda da genellikle Budist papazlarla aynı görüşü paylaşırlar. Tao papazları evlenirler. Fakat papazlık, babadan oğula veraset yoluyla intikal etmez. Papaz olacaklar aşağı sınıf halk arasından seçilir.

Taoist keşişler Lao-Tse'ye benzemek için evlenmezler. Bekar kalır, inzivaya çekilip derin düşüncelere dalarak hayatlarını geçirirler.

Miladi birinci asırdan beri Taoist papaları, Shiang-Hsi eyaletindeki Loung-Hou dağında otururlar. Taoistler, papalarını Shang lakabı ve hüdâvend-i semâvî ünvanı ile anarlar. Büyük Lama gibi Chang'lar da bu mevkiyi verasetle elde ederler. Taoistlerin inancına göre Chang'ın ruhu, sürekli insanların bedenlerine geçer. Ve böylece onlar da hüdâvend-i semâvî olurlar. Fakat Dalay Lama, Budistlerin, hem ruhani hem de cismanî önderidir; ama Hüdâvend-i semâvîlerin ne cismanî önderlikleri, ne de siyasi etkileri vardır.

Taoizm, özellikle "Mükafat ve Mücazat" adlı eserde açıklanmıştır. Bugün bu kitap Taoizm'in en önemli mukaddes metinlerini içerir. Çünkü Takdis-i Hâfî, Çin'deki diğer iki dine mensup olanlar arasında da ortak saygı gören bir kitaptır.

Mükafat ve Mücazat Kitabı yüzoniki hikmetli söz ve emir içerir. Bu kitaba göre her insan işlediği iyi ve kötü fiillerin mutlaka mükafat ve cezasını görecektir. Bu mükafat ve cezayı da yer ve gök ruhları verecektir. nasıl ki, gölgeler ait oldukları cisimleri takip ediyorsa, mükafat ve ceza da iyi veya fena davranışta bulunanları öyle takip eder. Bir insan büyük bir günah işlerse hemen hayatından oniki sene eksilir. Küçük günahlar için de ömründen yüz gün kaybeder. Güzel ameller ise aksine derecesine göre insan ömrünü uzatır. Bir taraftan eksilme, bir taraftan uzama gösteren hayat günleri, bu hesaba göre, eğer bitmiş ise o insan vefat eder. Vefat anında şayet cezasız kalmış günler varsa onlar da oğullarının ve kızlarının hayat süresinden kesilir.

Mükafat ve ceza hakkındaki bu inanç Taoizme özgüdür. Fakat ahlaka ilişkin tabii bir kanunun kabulü Sinizm’de de vardır. Chu-King’de görülen “eğer bir insan davranışlarında adil ve samimi olursa, bu davranıştan, yaşarken yalnızca kendisi istifade etmiş olmaz, aynı zamanda kendinden sonrakilere de güzel bir örnek bırakmış olur.” şeklindeki hüküm tabii bir kanun özelliği taşır.

Sinizm ve Konfüçyanizm gibi Mükafat ve Mücazat Kitabı da ölüm sonrası insanın cezalandırılması konusunda kesinlikle bir şey söylemez. Sinizm ile Konfüçyanizm, ölüm sonrası mükafattan da bahsetmemiştir. Fakat, Taoizm fazilete karşılık verilecek mükafat olarak ölümsüzlüğü vaad eder. Mükafat ve Ceza kitabında şöyle deniyor: “Uhrevî ölümsüzlüğü kazanmak için, bin üçyüz güzel amel işlemeli; dünyevi ölümsüzlüğü kazanmak için de üç yüz güzel amel yapmalıdır.” Bu uhrevî hayatın süresi hakkında Çin kitaplarında hiçbir bilgi yoktur.

Taoistlerde, kaba bir tenasüh düşüncesine ek olarak âraf ve cehennem inancı da görülüyor. Fakat bu düşünce ve inançlar, Taoistlere, Budistlerden geçmiştir.

Mükâfat ve Cezâ kitabının en büyük bölümü ahlaki yasaklara tahsis olmuştur. Bu emirler ve nehiyelerin çoğu hayata ve halka aittir. Evlilik ahlakına gelince, bu da şu ilkelere dayanmaktadır:

1-Kocayı, karısından ayırmayınız! Onlar etin kemikle birleşmesi gibi bir birleriyle birleşmişlerdir.

2-Eşinle daima iyi geçin.

3-Kadınlar! Kocalarınıza hürmet ediniz.

Taoizmde cariyeliğe de izin verilmemiştir. Kadının konumu, şu hüküm ile belirlenmiştir:

“Eşinin ve cariyelerinin sözüne kulak asma! Babanın ve annenin sözlerini dinle ve ona göre hareket et!”

Bu dinde fuhşun yasaklığına ilişkin bir bilgi yoktur. Herkesin yeni yeni içtihatlarda bulunması yasaktır. Bu hususta şu hüküm gerçekten önemlidir: “İmparator hükümlerinde olduğu zamanda yeni hüküm ve içtihatlar yoktur.” Ceza ve Mükafat kitabında var olan hükümlerden biri, eski Arapların kız çocuklarını öldürdükleri gibi, vaktiyle Çin’de de öldürme âdetinin olabileceği kanaatini doğuruyor. Gerçekten de bu kitapta şu hüküm aynen vardır: “Çocuklarını ne doğduktan sonra ne de doğmadan önce öldürme”.

Mükafat ve Ceza kitabının emirleri arasında yüksek bir ahlak öğreten hükümler de yok değildir. Bu hükümlerin özeti şudur: “Kendini onların yerine koyarak, başkalarının eriştiği saadete sevin, uğradıkları felakete de üzül!” Bu, en önemli ahlak ilkelerinden biridir. Fakat Taoist papazların ahlakı oldukça bayağıdır. Edebiyatçılar, bunlardan iğreniyor, rahiplere mahsus olan manastırlara da genellikle fuhuş yuvası gözüyle bakıyorlar.

Taoizm, Budizm’den çok şey almıştır. Lao-Tse hakkındaki efsaneler, hayvanlara karşı güzel davranmaya ilişkin emirler, ibadetler ve mezhep-merasimlerine ait ayin kitabı, bekarlık, ruhbanîyet ve cehennem inancı Budizm’den alınmış şeyler arasında sayılabilir.

Miladi 500 tarihine doğru, imparator Tai-Ho ilk olarak Taoizme ait tapınak ve manastır inşasına müsaade etmiştir. Fakat, Çin’de rakip dinlerin ayinleri arasındaki benzerlik, çoğu zaman bu dinlere mensup olanlar arasında büyük çatışmaların çıkmasına neden olmuştur.

Taoistlerin Feng-Schoui dedikleri kum falcılığı hakkında da bir kaç söz söylemek gerekir. Taoistler inşa edecekleri evlerin ve özellikle mezarların yerlerini belirlemek için daima kum falına müracaat ederler. Mezarların yeri mutlaka Taoist bilginler tarafından belirlenmelidir. Çünkü ölümlerin, gömüldükleri yerde tam bir huzur bulabildiklerinden ve yaşayanlardan intikam alma girişiminde bulunmayacaklarından kesin emin olmadıkça Taoistler için rahat ve huzur yoktur. Bu güven, mezar yerlerinin Taoist bilginler tarafından belirlenmiş olmasına bağlıdır. Bazen mezar yeri kolay kolay belirlenemez. O zaman ceset uzun zaman defnedilmeden kalır. Bazen de ölünün defnedildiği mezar uygun görülmez; o zaman da daha uygun bir yere defnedilmek üzere tekrar mezardan çıkarılır. Ölünün defnedileceği mezarın uygun olduğuna hükmedebilmek için kum falında mıknaş cereyanları, mavi dragon ve beyaz kaplanın üst üste gelmesi, mevkiin kuru ve rutubetsiz olması, etrafta beyaz karıncaların bulunmaması şarttır.

Taoist Kong-Chui’lere, yani kum falcılarına müracaat edenler, yalnız bu dine inanan Çinliler değildir. Bunlara aynı zaman da Kong-Tse ve Buda dininde bulunan Çinliler de müracaat ederler. Bilgin ve edebi-

yatçılar bile Taoist kum falcılarından yardım beklerler. Çinliler Kong-Chui'lere o kadar bağlıdır ki, Katolik dinini kabul edenler bile bu eski bağlılıktan ayrılamamışlar, misyonerler bu konuda kendilerine izin vermek zorunda kalmışlardır.

Bugün Çin'in resmi dini Konfüçyanizm'dir. Miladi 17. yüzyıl sonlarına doğru imparator Kang-Hi halkta görülen ahlaki çöküntüyü durdurmak amacıyla, Kong-Tse mezhebini onaltı noktada özetlemiş, bunları Çin'in her tarafına yaymıştı. O zamandan beri Konfüçyanizm hem resmi mahiyetini, hem de aydın tabaka arasındaki yüksek yerini gereği gibi korumuştur. Gök mezhebi sürekli olarak imparatorların mezhebi olmuş, atalar mezhebi ise her zaman halk dininin özünü oluşturmuştur. Konfüçyanizm'e ait kitaplar ise, Çinlilerin klasik kitaplarıdır. Fakat Konfüçyanizm'in yanında iki din daha vardır ki, bunlar da resmen hükümet tarafından tanınmış ve koruma altına alınmıştır. Bunlardan biri sözü ettiğimiz Taoizm, diğeri ise Budizm'dir. Bununla birlikte, bu üç din tamamıyla bir birlerinden ayrı bir konumda değil, aksine iç içedirler. Çinlilerin, bu üç dinden özellikle birine girme arzuları yoktur. Bir Çinli, her üç dine ait merasime katılır, her bir dinden işine geleni almada hiç bir sakınca görmez.

Ancak özellikle edebiyatçılar, Konfüçyanizm'e bağlıdır. Eğitim görmüş aydın kesim, Budist ve Taoistlerin bâtil inançlarına katılmazlar. Onlarla alay ederler. Çin'de en aydınlar, hatta bütün dinlere şüphe ile bakanlar bile, Kong-Tse'yi takdis etmeden kendilerini alamazlar. Kong-Tse ismi, bunlara göre de, tüm çağdaş dinleri özünde barındırmaktadır.

D. ÇİN'DE BUDİZM

Çin'de hakim olan üç esaslı dinden birisi de Budizm'dir, Kaynağı Hindistan olan Budizm'in mahiyeti Hind dinleri arasında ortaya konacağından, burada yalnızca Çin'e nasıl ve ne zaman girdiği hususu kısaca açıklanacaktır.

Budizm'in Çin'e ne zaman girdiği kesin olarak belli değildir. Fakat M.Ö.3. asırdan itibaren bir grup Budistin Çin'e girdiği anlaşılıyor. Fakat bu devirde Budizm, Çin'de yayılamamıştır. Budizm, Çin'de ancak imparator Ming-Ti devrinde ve miladi 61 tarihinde resmi bir din olarak tanınmıştır.

Ming-Ti, bu dini kabul eden bir grup halkın güvenini kazanmak için, Budizm'e ait kutsal kitapları getirtmek üzere Hindistan'a bir elçi göndermiştir. Bu elçi, miladi 75 tarihinde beraberinde bir Budist rahip, Buda'nın bir heykeli ve Budizm'in mukaddes kitapları ile Çin'e dönmüştür. Bu tarihten sonra Çin'den Hind'e koşan dindarların sayısı art-

mıştır. Mukaddes kitapları elde etmek üzere bir çok heyet ve bir çok seyahat Hindistan'a gitmiştir. Fakat bütün bu gayrete rağmen Çinliler Budistlere ait mukaddes kitapların tam bir koleksiyonunu ancak Miladi (1410) tarihinde tamamlayabilmişlerdir.

Budizm, Çin'den, önce Kore'ye (M.372) sonra da Japonya'ya (552)de geçmiştir. Moğolistan ve Mançurya'ya nüfuzu ise Tibet kanalı ile gerçekleşmiştir. Bugün Budizm, Çin'de özellikle aşağı ve orta sınıf arasında iyice yayılmış, Taoizm ile karışarak Konfüçyüs dinini edebiyatçılara ve hanedana özgü bir hale getirmiştir.

Çindeki Budist rahipler, en aşağı sınıftan oldukları için cahil, son derece pis ve bayağı insanlardır. Bunlar Çin'deki Budizm'in temsilcileri oldukları halde, bu dinin tarihinden hem bütünüyle habersizdirler, hem de Sanskritçeye vakıf değildirler. Dahası, Budizm'e ait dini kitapları da bilmez ve anlamazlar. Bu durum yalnız Budizm'e özgü değildir. Çin'e dıştan gelen diğer dinler de aynı durumdadır. Kai-Foung-Tou'daki Yahudiler, İbraniceyi, Kan-Sao'daki Müslümanlar da Arapça'yı bilmezler.

Eski Çin Budistleri, orta Asya tarihinin aydınlatılmasında, bilim dünyasına çok önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Budizme ait mukaddes kitapları elde etmek amacıyla Hindistan'a gidenler bu sayede Tataristan, Türkistan ve Afganistan taraflarını dolaşmış, buralara yerleşmiş olan kavimler hakkındaki düşüncelerini seyahatnamelerinde yazmışlardır. Böylece Eski Türk tarihinin sonsuza dek meçhul kalacağı kesin olan bir çok nokta aydınlatılmıştır.

Özetle, Miladi 4. asır sonunda Çin'den kalkarak Tataristan ve Afganistan yoluyla Hindistan'a giden Fan-Hian isimli bir Budist, Fo-Touo-Ki isimli bir eser yazmıştır. Bu kitap Abel Remusat tarafından Fransızca'ya tercüme edilmiş ve 1821 tarihinde yayınlanmıştır.

Miladi 6. asırda yine aynı yolla Hindistan'a giden meşhur Hiouen-Tsang'ın hatıraları ise tarihi açıdan çok önemlidir. Hiouen-Tsang Hindistan'a gitmek için Batı Türk hakanlığı ülkesinden geçmiş, gerek yöre halkına gerekse Türk hanına ilişkin çok önemli bilgiler vermiştir. Bilinen sinologlardan Stanislaw Julyen bu Çin seyahatının hatıralarını "Hiouen-Tsang'ın Hayat Hikayesi"(L'Histoire de la Vie de Hiouen-Tsang) adı altında tercüme etmiş ve 1853 tarihinde Paris'te yayınlanmıştır. Stanislaw Julyen (1851-1858) tarihinde de "Batıya İlişkin İzlenimler"(Les Mémoires sur les Contrées Occidentales) adlı eserini yayınlamıştır."